

ELMI TƏDQIQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal

aem.az

e-ISSN: 2789-6919

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

İmpakt Faktor: 0.543

Cild: 2 Sayı: 2

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal

Impact Factor: 0.543

Volume: 2 Issue: 2

Bakı – Baku

2022

Jurnal 01.03.2021-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 4336

On 01.03.2021, the journal was
included in the register
of Press publications of the
Ministry of Justice of the
Azerbaijan Republic
Registration № 4336

Redaksiyanın ünvanı:

Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address:

Az1073, Baku,
Matbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

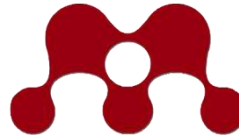
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 807 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail:

tedqiqat1707@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10.36719

MENDELEY

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© <https://aem.az>
© info@aem.az

Təsisçi və baş redaktor:
Mübariz HÜSEYİNOV
tədqiqatçı
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Founder and Editor-in-Chief:
Mubariz HUSEYINOV
researcher
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor:
Dürdanə HÜMBƏTOVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
durdanahumbatova@gmail.com

Editor:
Durdana HUMBATOVA
phd in philology, docent
durdanahumbatova@gmail.com

Redaktor köməkçisi:
Səidə ƏHMƏDOVA
seide-86@mail.ru

Assistant editor:
Saidah AHMADOVA
seide-86@mail.ru

Dillər üzrə redaktorlar

Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA / Azərbaycan dili
Prof. Dr. Abbas ABBASOV / İngilis dili

Language editors

Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA / Azerbaijani language
Prof. Dr. Abbas ABBASOV / English language

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Assoc. Prof. Dr. Xatirə HÜSEYNOVA / Humanitar və ictimai elmlər
Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA / Humanitar və ictimai elmlər
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUCOVA / Təbiət elmləri
Dr. Fuad RZAYEV / Təbiət elmləri
Dr. Əli ZALOV / Təbiət elmləri
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV / Təbiət elmləri
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV / Dəqiq elmlər
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV / Texnika elmləri

Editors in scientific fields

Assoc. Prof. Dr. Khatira HUSEYNOVA / Humanities and social sciences
Prof. Dr. Shahla SAMADOVA / Humanities and social sciences
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUJOVA / Nature sciences
Dr. Fuad RZAYEV / Nature sciences
Dr. Ali ZALOV / Nature sciences
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV / Nature sciences
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV / Exact sciences
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV / Technical sciences

REDAKSIYA HEYƏTİ

Humanitar və ictimai elmlər bölməsi

Prof. Dr. Nərgiz AXUNDOVA, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Yerdən KAJIBEK, Qazax dili Akademiyası / Qazaxıstan
Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin İqor Sikorski adına Kiyev Politeknik İnstitutu / Ukrayna
Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. Uqanbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Natalya MIŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası
Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Yelena ŞİŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR Biləcik Şeyx Edəbali Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Müseyib İLYASOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULIYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxstan Milli Qadın Pedaqoji Univeristetini / Qazaxıstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Elza ALIŞOVA, Girmə Amerika Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Gülnöz SATTOROVA, ÖREA Özbək Dili, Ədəbiyyatı və Folkloru İnstitutu / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şəfəq ABDULLAYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İlkin QULUSOY, Qafqaz Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULIYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, SelcukUniversiteti / Türkiyə

Təbiət elmləri bölməsi

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Duyğu KILIÇ, Amasya Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham ŞAHMURADOV, AMEA Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Zöhrab QARAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Marmara Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, M.Topçubaşov adına Elmi Cərrahiyyə Mərkəzi / Azərbaycan
Prof. Dr. İbadulla AĞAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elxan NURİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan
Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ
Dr. Xanzoda YULDAŞEVA, Tibb İşçilərinin Peşə Kvalifikasiyasının İnkişafı Mərkəzi / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Şəkar MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat institutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytəkin AXUNDOVA, Bakı Slayyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zaman MEMMEDOV, Institute of Soil Science and Agro Chemstry of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Busra BİLAL, Ali Jinnah Universiteti / Pakistan İslam Respublikası
Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Beloserkovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna
Dr. Fuad RZAYEV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Dəqiq elmlər bölməsi

Prof. Dr. Yusif MƏMMƏDOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Maarif CƏFƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səadət KƏRİMİ, Kral Texnologiya İnstitutu / İsveç
Assoc. Prof. Dr. Tərxan CƏBRAYILOV, Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan

Texnika elmləri bölməsi

Prof. Dr. Cəlaldədin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Metroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeristetini / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Zəfər CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan

EDITORIAL STAFF

Humanities and social sciences section

Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA, Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Erden Kajibek, Kazakh Language Academy/ Kazakhstan
Prof. Dr. Irina KREIDYCH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Ugunbayar MYAGMARSUREN, Mongolian State University / Mongolia
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N. Gumilyov Eurasian National University/ Kazakhstan
Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University of Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Shahla SAMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia
Prof. Dr. Cihan OZDEMİR, Bilecik Sheykh Edebalı University / Turkey
Prof. Dr. Museyib ILYASOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedagogical Institute / Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Elza ALISHOVA, Gıme American University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Uzbekistan Academy of Sciences / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Western Caspian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shefeg ABDULLAYEVA, Azerbaijan University of Language / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. İlkin GULUSOY, Kafkas University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULİYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Rovshan RAMIZOGLU, Seljuk University / Turkey

Natural sciences section

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Nikolai BRICO, First Moscow State Medical University named after I.M. Sechenov / Russia
Prof. Dr. Duygu KILIC, Amasya University / Turkey
Prof. Dr. İlham SHAHMURADOV, Institute of Botany of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Zohrab GARAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehmet UNLU, Marmara University / Turkey
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, Scientific Surgery Center named after M. Topchubashov / Azerbaijan
Prof. Dr. İbadulla AGAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Elkhān NURIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Asif MANAFOV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan
Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Dr. Khanzoda YULDASHEVA, Center for Professional Development of Medical Workers / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Cattle-breeding Scientific research institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytekin AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zaman MEMMEDOV, Institute of Soil Science and Agro Chemistry of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Busra BILAL, Ali Jinnah University Islamic Republic of Pakistan
Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine
Dr. Fuad RZAYEV, Zoology Institute of ANAS / Azerbaijan

Exact sciences section

Prof. Dr. Yusif MAMMADOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Maarif JAFAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Saadat KARIMI, Royal Institute of Technology / Sweden

Assoc. Prof. Dr. Tarkhan DJABRAYILOV, Azerbaijan Architecture and Construction University / Azerbaijan

Technical sciences section

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia

Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Zafar JAFAROV, Azerbaijan State University of Architecture and Construction / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/06/7-11>

Saleh Qasım oğlu Nağıyev

Baki Dövlət Universiteti

elmlər namizədi dosent

naqiyevsaleh@mail.ru

Günəş Elxan oğlu Orucov

magistrant

gunesh_oruc@mail.ru

GƏNCƏ ŞƏHƏRİNİN MÜASİR DEMOQRAFİK VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Məqalədə Gəncə şəhərinin məskunlaşmasının formalaşması və inkişafı, urbanizasiya səviyyəsinin dinamikası təhlil edilmişdir. Gəncə şəhərinin demoqrafik proseslərin tədqiqi göstərir ki, son illərdə əhali arasında təbii artım, doğum və nikahların dinamikasında azalma, ölüm, körpə ölümü və boşanma proseslərində artım müşahidə edilmişdir. Doğulan uşaqların ümumi sayında rəsmi qeydə alınmamış nikahdan doğulan uşaqların xüsusi çəkisinin artımı baş vermişdir. Bəzi demoqrafik göstəricilərin nisbi əmsali ölkə üzrə səviyyədən yüksək doğum və nikah, ölüm və körpə ölümü, aşağı səviyyə təbii artım və boşanmalar üzrə müşahidə olunmuşdur. Şəhərin demoqrafik inkişaf problemləri və onların həlli istiqamətləri üzrə təkliflər və tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: *şəhər məskunlaşması, urbanizasiya, demoqrafik proses, təbii artım, doğum, ölüm, nikah*

Modern demographic situation of Ganja city

Summary

The article analyzes the formation and development of the settlement of Ganja and the dynamics of the level of urbanization. The study of demographic processes in Ganja shows that in recent years there has been a natural increase in the population, a decrease in the dynamics of births and marriages, an increase in deaths, infant mortality and divorce. The share of children born from unregistered marriages has increased in the total number of children born. The relative coefficients of some demographic indicators were higher than the national level for births and marriages, deaths and infant deaths, and low levels of natural increase and divorce. Suggestions and recommendations are given on the problems of demographic development of the city and their solutions.

Key words: *urban settlement, urbanization, demographic process, natural growth, birth, death, marriage*

Giriş

Gəncə şəhərinin məskunlaşmasının geodemoqrafik şəraiti və inkişafının nizamlanması ölkədə aparılan dayanıqlı sosial-iqtisadi siyasətin müəyyən hissəsini təşkil edir. Gəncə-Daşkəsən regionunda istehsalın və əhalinin daha səmərəli ərazi təşkili üçün şəhərin demoqrafik şəraitinin öyrənilməsi zəruriliyi ortaya çıxır. Geodemoqrafik şərait əhalinin təbii hərəkəti, onun strukturu və yerləşdirilməsi qanunauyğunluqlarını əks etdirir. Şəhərin demoqrafik inkişafında qarşıya çıxan problemlərin nəticələrinə görə dövlət səviyyəsində tədbirlər planının hazırlanması olduqca zəruridir. Ölkə əhalisinin sağlamlığının qorunması və sosial təminatı, məşğulluq probleminin həlli və digər istiqamətlərdə aparılan tədbirlər demoqrafik proseslərin inkişafında mühüm rol oynayır. Şəhər məskunlaşmasının təhlilində tarixilik, xəritələşmə, riyazi-statistik, sistemli təhlil, müqayisə və s. tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Doğum əmsalının azalmasına təsir edən amillərdən biri son illər ailələrdə çoxuşaqlılıqdan orta uşaqlılığa keçid meylinin güclənməsidir. Bunun nəticəsi olaraq, ailələrdə 3 və daha artıq doğulan uşaqların xüsusi çəkisinin azalması baş vermişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi, qadınların iqtisadi cəhətdən müstəqilliyinin artması və digər amillər doğum əmsalının aşağı düşməsinə sürətləndirən səbəblərdəndir. Təhlil göstərir ki, qadınların ümumi tərkibində doğumun yarısı (49,6 faiz) ümumi orta təhsili olan anaların payına düşür. 2015-ci ildən sonra Gəncə şəhərində doğum əmsalının azalması müşahidə olunur.

Cədvəl.1

Şəhər əhalisinin təbii artım dinamikası (Hər 1000 nəfərə görə)

	İllər	Nəfər			Əhalinin hər 1000 nəfərinə		
		təbii artım	doğulanların sayı	önlənlərin sayı	təbii artım	doğulanların sayı	önlənlərin sayı
Gəncə şəhəri	1990	4416	5863	1447	15,6	20,7	5,1
	2000	1182	2865	1683	3,9	9,5	5,6
	2005	1898	3780	1882	6,2	12,4	6,2
	2010	1969	3939	1970	6,3	12,5	6,2
	2015	2077	4003	1926	6,4	12,2	5,8
	2020	62	2975	2913	0,2	8,9	8,7

Mənbə: Azərbaycanın demografik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, ölkədə doğum səviyyəsinə ciddi təsir edən digər demografik amillər də mövcuddur. Onların arasında əhali arasında yaş-cins strukturu uyğunluğunun dəyişməsi, fertil yaşda olan qadınların sayının artması, nikah səviyyəsinin aşağı düşməsi xüsusi yer tutur.

Uzun illərin statistikasına göstərir ki, doğulan uşaqlar arasında oğlanlar çoxluq təşkil edir. Lakin qız uşaqlarına nisbətən oğlan uşaqları arasında ölümün daha çox olması səbəbindən 20 yaşdan başlayaraq bütün yaş qrupları üzrə qadınların sayı kişilərin sayını üstələyir.

Gəncə şəhərində doğum səviyyəsinin aşağı düşməsinin əsas səbəblərindən biri də boşanmaların sayının artmasıdır. Belə ki, 2020-ci ildə şəhərdə (18-24) yaş üzrə 16, (25-29) yaş üzrə 96, (30-34) yaş üzrə 165, (35-39) yaş üzrə 106, (40-44) yaş üzrə 69, (45-49) yaş üzrə 49, (50-59) yaş üzrə 68, (60 və ondan daha yuxarı) yaş üzrə 25 nəfər qeydə alınmışdır. Statistikanın təhlilindən aydın olur ki ən çox boşanma üzrə yaş aralığı (30-34) yaş üzrədir.

Əhalinin təbii artımına təsir edən ən mühüm amillərdən biri nikah və boşanmadır. Bu proseslərin dinamikasının təhlili göstərir ki, 2010-cu ildə hər 1000 nəfərinə görə nikah göstəricisi Gəncə şəhərində yüksək, boşanma isə aşağı olmuşdur. 2010-2015-ci illərdə rayonlar üzrə nikah göstəricisi yüksək səviyyəyə çatmış, 2015-2020-cu illərdə yenidən azalma prosesi ilə səciylənmişdir. Boşanma prosesinin qarşısını almaq üçün gənc ailələrə dövlət qayğısı güclənməli, onların həyat və yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və sonsuzluğa qarşı tibb elminin nailiyyətlərindən istifadə üçün davamlı proqramlar hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Ailələrdə bütün uşaqlara 18 yaşına kimi uşaq pulu verilməsi bütün sivil ölkələrdə olduğu kimi bizim ölkədə də həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlər sağlam ailələrin yaranmasına və formalaşmasına üçün şərait yaradır.

Cədvəl 2

Şəhər yerləri üzrə əhalinin nikah və boşanma dinamikası (hər 1000 nəfərinə görə)

Gəncə şəhəri	Nikahların sayı	Boşanmaların sayı	Əhalinin hər 1000 nəfərinə	
			Nikahların Sayı	Boşanmaların sayı
1990	2447	565	8.7	2.0
1995	1308	300	4.5	1.0
2000	1065	335	3.5	1.1
2005	1995	492	6.5	1.6
2010	2073	378	6.6	1.2
2015	2148	735	6.5	2.2
2020	885	597	2.6	1.8

Mənbə: Azərbaycanın demografik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında aparılan sosial-iqtisadi islahatlar əhalinin rifah halının yaxşılaşmasına səbəb olmuş və bunun nəticəsində də əsas demografik göstəricilərdən biri olan ölüm səviyyəsinin azalmasında müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

Azərbaycanda uşaq ölümünün əsas səbəbləri — tənəffüs orqanlarının xəstəlikləri (48,3 faiz), yoluxucu və parazitar xəstəliklər (11,5 faiz), eləcə də perinatal dövrdə baş verən ölümlərdir (18,9 faiz). Yeni doğulan uşaqlar arasında ölümlə nəticələnən asfiksiyalar, mərkəzi sinir sisteminin ağır orqanik pozuntularına gətirib çıxaran doğuş zamanı alınan zədələr, ağır daxili infeksiyalar, anadangəlmə inkişaf qüsurları və pnevmoniyalar daha geniş yayılmışdır.

Cədvəl 3

Gəncə şəhərində doğulan uşaqların ümumi sayında rəsmi qeydə alınmamış nikahdan doğulan uşaqların artım dinamikası

Gəncə şəhəri	İllər	Rəsmi qeydə alınmamış nikahda olan qadınlar tərəfindən doğulan uşaqların sayı, nəfər			Diri doğulan uşaqların ümumi sayına nisbətən, faizlə		
		Cəmi	Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində	Cəmi	Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində
1990	235	235	-	4.0	4.0	-	
1995	271	271	-	6.6	6.6	-	
2000	198	198	-	6.9	6.9	-	
2005	918	918	-	24.3	24.3	-	
2010	746	746	-	18.9	18.9	-	
2015	537	537	-	13.4	13.4	-	
2020	407	407	-	13.7	13.7	-	

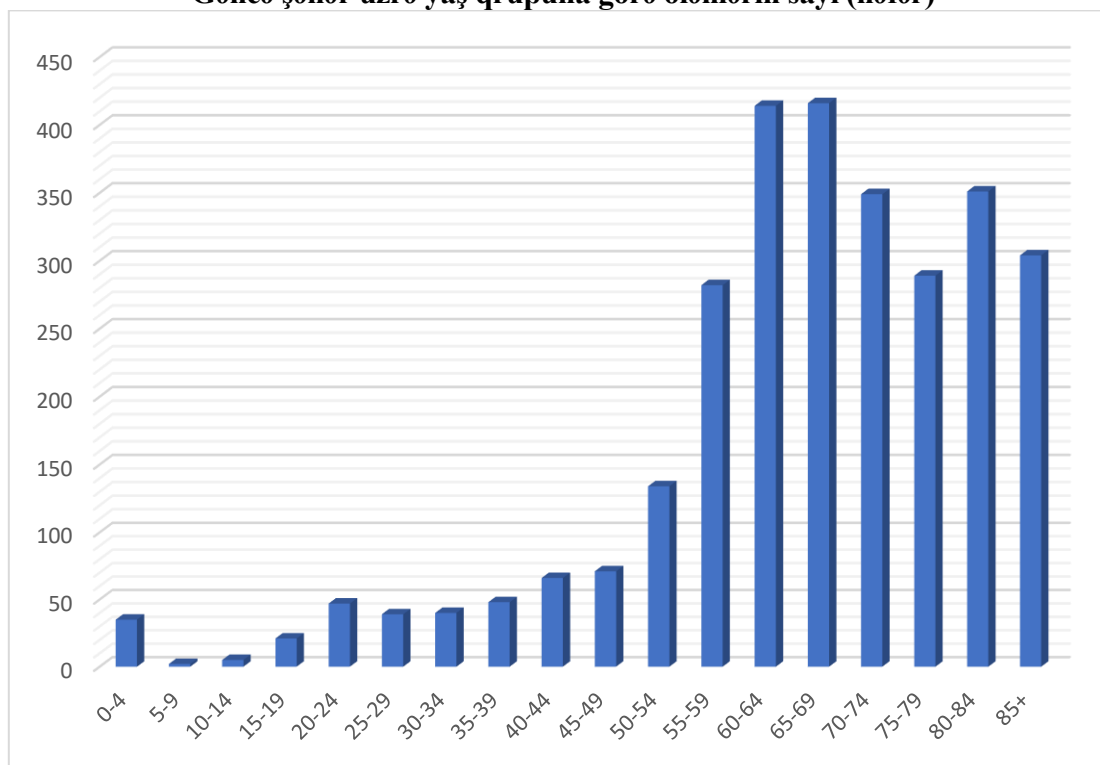
Mənbə: Azərbaycanın demografik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

Bütün yaş qruplarında kişilər arasında ölüm səviyyəsi qadınlara nisbətən yüksəkdir. 1992-1994-cü illərdə 5-19 yaş qrupunda oğlanlar arasında ölüm halları qızlar arasında ölüm hallarını 3 dəfə üstələmişdir. 1995-ci ildən başlayaraq bu fərq azalmaqdadır. 35-75 yaş qrupunda kişilər arasında olan ölüm halları demək olar ki, qadınlar arasındakı ölüm hallarını 1,4 dəfə üstələyir. Yuxarı yaş qruplarında bu fərq azalsa da, yenə də kişilər arasında ölüm səviyyəsi üstün olmaqda qalır. Bu, əsasən, kişilərin ağır fiziki əməklə məşğul olması ilə, habelə onlara məxsus emosional və bioloji cəhətlərlə bağlıdır.

Son illər ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı və əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşması ömür uzunluğu göstəricisinə müsbət təsir etmişdir. Belə ki, 1990-1995-ci illərdə əhalinin orta ömür uzunluğu göstəricisi 71,1 yaşdan 69,1 yaşadək azaldığı halda, 1995--ci ildən bu göstərici 72,2 yaşadək (və ya 3,1 yaş) artmışdır. Hazırda orta ömür uzunluğu kişilər arasında 69,4 yaş, qadınlar arasında isə 75 yaş təşkil edir.

Demoqrafik inkişafı xarakterizə edən vacib göstəricilərdən biri də əhalinin yaş tərkibidir. Doğum səviyyəsinin aşağı düşməsi bütün əhali arasında 15-59 yaşlı və 60 yaşdan yuxarı şəxslərin xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət, əsasən, ölkədə əhalinin sayının orta illik artım sürətinin azalması ilə bağlıdır.

Gəncə şəhər üzrə yaş qrupuna görə ölənlərin sayı (nəfər)

Mənbə: Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

Əhalinin miqrasiyası demoqrafik proseslərdə mühüm yer tutur. Əgər 1990-1994-cü illərdə SSRİ-nin dağılması, ölkənin müharibə vəziyyətində olması, daxili qeyri-sabitlik və iqtisadiyyatın böhran keçirməsi ölkədə miqrasiya, o cümlədən əhalinin məcburi yerdəyişmələrini gücləndirmişdirsə, 1995-ci ildən başlayaraq bu sahədə sabitliyə doğru ciddi irəliləyiş əldə edilmişdir. Buna təsir edən amillər içərisində son illər Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinin formalaşması istiqamətində aparılan iqtisadi islahatları, dünyanın aparıcı şirkətləri ilə imzalanmış və artıq öz bəhrəsini verməyə başlayan müqavilələri və Azərbaycanın əlverişli geosiyasi mövqeyini qeyd etmək lazımdır. Bu baxım-dan dövlətin mənafeyinə və beynəlxalq normalara uyğun miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsi və miqrasiya proseslərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasında miqrasiya saldosu 1990-cı ildə mənfi 53,6 min nəfər təşkil edirdisə, 2002-ci ildə bu rəqəm cəmi mənfi 3,1 min nəfər olmuşdur. 2020-ci ildə Gəncə şəhərinə daimi yaşayış üçün 201 nəfər

gəlib, 154 nəfər isə şəhəri tərk edib. Statistika görə, miqrasiya saldosu 47 nəfər təşkil edib. Qeyd edək ki, məskunlaşan məcburi köçkünlər şəhər əhalisinin daimi sayına daxil edilmir.

Başqa sözlə, əgər 90-cı illərin əvvəllərində əmək miqrasiyası Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrə axını ilə xarakterizə olunurdusa, hazırkı dövrdə ölkədəki siyasi sabitlik və sosial-iqtisadi inkişaf xaricə miqrasiya axınını kəskin sürətdə azaltmışdır.

Nəticə

Gəncə şəhər məskunlaşması və şəhərlərin demoqrafik inkişaf proseslərində müşahidə olunan meyilləri tədqiq edərkən gəldiyimiz nəticələr, verilən təklifləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

-1990-2021-ci illər ərzində şəhər əhalisi sayının artımında ən mühüm rol oynayan amil təbii artım olmuşdur. Bu dövr şəhər üçün mənfi miqrasiya saldosu səciyyəvi idi. 2015-2018-ci illərdə şəhər əhalisinin orta illik artımı zəifləmişdir.

-Gəncə şəhərində son illər demoqrafik proseslərin tədqiqi göstərir ki, əhalinin təbii artım və nikah dinamikasında azalma, körpə ölümü, doğumda rəsmi qeydə alınmamış nikahdan doğulan uşaqların xüsusi çəkisində və boşanmalarda artım müşahidə edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı".
2. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri. Bakı 2021, DSK
3. Azərbaycanın əhalisi. Bakı-2021, DSK.
4. Azərbaycanın Regionları. Bakı-2021, DSK
5. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. II cild, Avropa, Bakı-2013,
6. Əfəndiyev V.Ə., Nağıyev S.Q. Geourbanistika, Bakı-2017, 271 Eminov Z.N. Azərbaycanın əhalisi. Bakı-2005. Çıraq.
7. Əfəndiyev V.Ə. Müasir mərhələdə Azərbaycanın şəhər əhalisinin sayının dinamikası. "Coğrafiya və təbii resurslar". N 1. 2015
8. Mammadov R.M., Eminov Z.N., Əyyubov N.H. Əhali coğrafiyasının reallıqları: inkişaf dinamikası, məskunlaşma, resurslar və perspektivləri. Müstəqillik yollarında. Bakı-2016, Şərq-Qərb
9. Nağıyev S.K. Azərbaycanın məskunlaşma sistemində kiçik və orta şəhərlər RQS <<İzvestiya, Sankt-Peterburq, 2009, s.76-79.
10. Nağıyev. S.K. Böyük Bakıda qəsəbənin inkişafının son tendensiyaları. Rizvan Pirisvanın anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, 2014 səh 197-202
11. Nağıyev S.K. Azərbaycanda Demoqrafik Vəziyyət RGS <<İzvestiya Sankt-Peterburq. 2005 s. 71-77.
12. Nağıyev. S.K. Azərbaycan əhalisinin ərazi hərəkətiliyinin regional xüsusiyyətləri. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin məqalələri. 14-cü cild, 2009-cu il səh 230-234

Göndərilib: 02.01.2022

Qəbul edilib: 14.02.2022

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/06/12-16>

Sevinc Fəxrəddin qızı Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti
dissertant
sevinc747@mail.ru

İNGİLİS DİLİ FRAZELOGİZMLƏRİNİN SEMANTİK VƏ TEMATİK TƏSNİFATI

Xülasə

Bu məqalədə İngilis dilində gündəlik işlənən idiomlardan və onların Azərbaycan dilindəki ekvivalentlərindən bəhs edilmişdir. Leksikologiya elmi bizə idiomlar haqqında dəyərli məlumatlar verir. İdiom nədir? Onu öyrənmək nəyə lazımdır? Bu kimi sualların cavabını bu məqalədə tapmaq olur. İdiomlar söz birləşmələri arasında xüsusi yer tutur. İngilis dili idiomlar və idiomatik ifadələrlə zəngindir. İdiomlara bütün üslublarda rast gəlmək olar: yazı, danışiq, bədii və s. Hətta qəzetlər belə idiomatik ifadələrlə zəngindir. İdiomları təşkil edən sözlər öz həqiqi mənalərini itirirərək yaratdıqları söz birləşmələrində yeni mənə qazanırlar. İdiomları təşkil edən əksər sözlər məcazi mənada işlənirlər. Müasir İngilis dilində sözlər öz həqiqi mənalərindən daha çox məcazi mənada işlənirlər. İdiomlar ədəbi dilin demək olar ki, bütün üslublarında istifadə olunur. Bu məsələlər bu məqalədə müzakirə olunmuşdur. Bu mövzu öz aktuallığı ilə seçilən bir mövzudur. Son zamanlarda daha aktual olmuşdur.

Açar sözlər: frazeologizmlər, idiomlar, həqiqi mənə, məcazi mənə, idiomatik ifadələr

Semantic and thematic classification of English phraseology

Summary

This article deals with the everyday English idioms with Azerbaijani equivalents in use. The lexicology gives us significant information about idioms. What is an idiom? Why do you need to learn it? The answers to these questions can be found in this article. The idiom contains a special place in word combinations. English is rich with idioms and idiomatic expressions. Idioms can be found in all styles: writing, speaking, fiction, and so on. Even newspapers are rich with idiomatic expressions. The words that make up the idioms lose their real meaning and creating a new meaning in the combination. Most words that make up the idioms are of a literal meaning. In the modern English, metaphorical meanings of the words are used more than their true meanings. Idioms are used in almost all styles of literary language. These issues are covered in this article. This topic is distinguished by its actuality. Recently this topic is becoming more topical.

Key words: phraseologism, idioms, true meaning, metaphorical meaning, idiomatic expressions

Giriş

Hər bir dilin lüğət tərkibi dil daşıyıcılarının həyat və məişəti, adət və ənənələri, əxlaqi görüşləri, mədəniyyəti, tarixi və s. ilə bağlı xeyli sayda leksik vahidlərlə zəngindir. Frazelogizmlər təfəkkür və dil əlaqəsinin mürəkkəb münasibətində formalaşmış inkişaf edən vahidlər olmaqla hadisə və faktlara yalnız nominativ, informativ münasibət deyil, həmçinin özündə dilin obrazlı vasitələr fondunu nümayiş etdirdiyindən fərdi-emosional münasibəti də ehtiva edir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar frazeologizmlərin daxili mənə və strukturunun, onların ayrı-ayrı dillərdə yeri və mövqeyinin açıqlanmasının, digər dillərdə ifadə olunma imkanlarının müəyyənləşdirilməsinin, milli və beynəlmiləl mahiyyətinin şərh, onların nitqdə işlənmə xüsusiyyətlərinin və istifadə olunma sahələrinin təhlili kimi məsələlərin həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən aktualıq kəsb etdiyini bariz şəkildə göstərir. Frazelogizmlərdə milli-mədəni spesifikasiyanın tədqiqi onların kommunikativ nitq vahidi kimi digər dil daşıyıcıları tərəfindən qavranılmasını asanlaşdırır. Hər bir dilin tarixi inkişafı nəticəsində əmələ gəlmiş frazeologizmlərin koqnitiv aspekti onların işləndiyi kontekstdə, məndə daha çox aşkarlandığı üçün bu, mürəkkəb prosesin bir qədər fərqli yöndən öyrənilməsinə tələb edir. Müasir dövrdə dil vahidlərinin koqnitiv aspektdən tədqiqi frazeoloji vahidlərin də struktur tiplərini, komponentləri arasındakı fərqli cəhətləri, frazeoloji vahidlərin müxtəlif funksiyalarda işlənən tiplərini müəyyənləşdirməyə, frazeologiyayı dərinədən dərk etməyə kömək etmiş və

tədqiqatın istiqamətini bu sahəyə yönəlmişdir. Sinonim frazeoloji birləşmələrin struktur-kontekstual cəhətlərinin, semantik xüsusiyyətlərinin dil-təfəkkür kontekstində müəyyənləşdirilməsi onların koqnitiv aspektdən tədqiqini zəruri edir. Digər tərəfdən, sinonim frazeoloji vahidlərin tədqiqi zamanı onların milli-mədəni koqnitiv aspektləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki frazeoloji vahidlərin milli-mədəni konnotasiyası onların semantikasının açılmasına kömək edir.

İngilis dili frazeologizmlərinin semantik və tematik təsnifatı

Frazeoloji mənə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir, leksik mənadan fərqlənir və xüsusi dilçilik kateqoriyasını təşkil edir. İdiomatik mənənin əmələ gəlməsində daxili forma ilə yanaşı bədiilik, ifadəlilik kimi amillər mühüm rol oynayır. İdiomlar mənənin qüvvətlənməsi üçün müəllifin istifadə etdiyi ən təsirli vasitələrdən biridir. İdiomlar dilin leksik vahidlərindən fərqli olaraq daha mürəkkəb kommunikativ vahidlərdir (16, s.34).

Frazeoloji vahidlərin idiomatikliyi forma, mənə və kontekstin qarşılıqlı təsirinin məhsuludur. Hər bir frazeoloji vahidin daxili strukturu vardır. Frazeologiya dilin daxili inkişaf qanunları əsasında nominativ mənəli sözlərdən əmələ gələrək söz birləşməsi və cümlə şəklində meydana çıxır. Frazeologiya söz birləşmələrinin və cümlələrin mənəyə məcazlaşmasından əmələ gələn ifadəli, ekspressiv ifadə vasitəsidir. Frazeologiya sabit söz birləşməsidir, yəni o üzvlərinə bölünmür, sözlərin hamısı birlikdə bir mənə ifadə edir, mənəyə yığcamdır və hazır şəkildə mövcuddur: *gözü su içməmək*, *topa tutmaq*, *ağ eləmək*, *söz güləşdirmək* və s. Frazeoloji vahid bir məfhum, bir semantik mənə ifadə edir. O, sərbəst söz birləşməsi deyil, söz kimi sərbəst dil vahididir.

İngilisdilli ədəbiyyatlarda frazeoloji birləşmələr daha çox idiom adı altında təqdim olunur. Frazeoloji birləşmələrin tərkibindəki hər bir komponent müəyyən morfem əsaslıdır və onun mənəsi bu morfemə görə aydınlaşır. Həmin mənə sözlərin lüğəvi mənəsidir. İngilis idiomlarında komponentlərin semantik əlaqələrinin bütövün məzmununu ilə müşahidə etmək mümkündür. İdiomların komponentləri olan sözlər dilxarici hadisə, predmet və xassə bildirirsə, idiomlar daha çox hiss və həyəcanın, fərdin və ya obyektin keyfiyyətlərini ifadə edir. Bu cəhət idiomların semantik xüsusiyyətlərinin tədqiqi zamanı komponentlərə görə təsnifata və təsnifat əsasında müəyyənləşdirilmiş qruplara üstünlük verməyə zəmin yaradır. İdiomlar nitq prosesində, yəni kontekstdə gerçəkləşir. Dilçilikdə idiomların təsnifatı komponentlərin ifadə etdikləri mənəyə görə aparılır. Ə.Hacıyeva və E.Nəcəfov idiomların təsnifatından bəhs edərkən onları beş əsas qrupa bölürlər:

1) Köhnə adət-ənənələri ifadə edən idiomlar: *to throw down the glove* – çağırış etmək; *to win one's spurs* – ad qazanmaq və s. 2) Xüsusi adlardan ibarət olan idiomlar: *to be marked for Coventry* – tənhalığa məhkum olmaq. 3) Digər dillərdən bəzi ifadələrin tərcüməsi zamanı yaranan idiomlar: *A bolt from the blue* – gözlənilməz sürpriz. 4) Məcəzi mənədə işlənmə nəticəsində yaranan idiomlar: *to put one's monkey up* – qəzəblənmək. 5) Güclü semantik yükə malik olan və bütövün mənəsini başa düşmək üçün onun komponentlərinin leksik mənəsindən asılı olmayan ifadələr: *to pull somebody's leg* – ələ salmaq (19). Tematik cəhətlər üzrə tədqiqat semantik xüsusiyyətləri, idiomun komponentləri arasındakı daxili əlaqələri, idiomların yaranma mənbələrini üzə çıxarmağa imkan verir. İngilis dili idiomları aşağıdakı tematik qruplara bölünür:

1) İnsanın hərəkəti, fəaliyyəti və vəziyyətini ifadə edən və tərkibində bədən üzvlərinin adları olan idiomlar. Məsələn, *to be dead on one's feet* – əldən-ayaqdan düşmək; *to fit to a hair* – ölçüsü düz gəlmək.

2) Heyvanlara xas keyfiyyət, əlamət, hal bildirən və tərkibində heyvan adları olan idiomlar: *to smell a rat* – təhlükəni qabaqcadan hiss etmək; *Don't look a gifthorse in the mouth* – bəy verən atın dişinə baxmazlar.

3) Tərkibində quş adları olan idiomlar: *to go cuckoo* – aqlını itirmək; *to be an early bird* – erkən durmaq; *to be chicken* – qorxaq, ağciyər olmaq və s.

4) Hərbi işlə bağlı olan idiomlar: *to bury the hatchet* – sülh bağlamaq; *to swear the sword* – müharibəni dayandırmaq və s.

5) Tərkibində ərzaq və yeməklə bağlı sözlər olan idiomlar: *to chew the fat* çərənləmək; *the proof of the pudding is in the eating* – iştah diş altındadır və s.

6) Tərkibində kənd təsərrüfatı ilə bağlı sözlər olan idiomlar: Məsələn, *to go to seed* – əldən düşmək; *to crop up* – üzə çıxmaq; *As you sow, you shall mow* – nə əkərsən, onu da biçərsən.

7) Tərkibində saylarla bağlı sözlər olan idiomlar: *to put two and two together* – əldə olan faktlardan nəticə çıxarmaq; *four eyes see more than two* – ağıl ağıldan üstündür və s.

8) Tərkibində geyimlə bağlı sözlər olan idiomlar: *to keep under one's hat* – bir şeyi gizli saxlamaq; *to lose one's shirt* – var-yoxdan çıxmaq və s.

9) Tərkibində rəng adları ilə bağlı sözlər olan idiomlar: *to feel blue* – qəmgin olmaq; *to be in the black* – pulu olmamaq; *to be in the red* – borclu olmaq; *to stick to one's colours* – inanclarına sadıq qalmaq; *to get the blues* – pis əhval-ruhiyyədə olmaq; *to see red* – hirslənmək, qəzəblənmək; *to draw a red herring across the trail* – fikri əsas məsələdən yayındırmaq; *to get smb white* – kimisə müflis etmək; *to be off colour* – özünü pis hiss etmək; *lower strike one's colours* – tələblərindən imtina etmək; *to be white as a dove* – dovşan kimi ağ olmaq; *lay on the colours* – nəyisə şışirtmək; *it is a small flock that has not a black sheep* – beş barmağın beşi də bir deyil; *to bleed smb. white* – kimisə müflis etmək (Quliyev,22).

İdiomlar onları təşkil edən ayrı-ayrı komponentlərin öz mənalarından uzaqlaşaraq bütöv vahidin tərkibində bir ümumi məna bildirmək üçün bir-birinə qovuşmuş ifadələrdir. İdiomlar leksik, struktur cəhətdən bir-biri ilə əlaqəsi olmayan uzun sözlər kimi deyil, daxili sintaktik və semantik struktura malik mənəli birləşmələr kimi nəzərdən keçirilir. İdiomlarda məna bütövlüyü, semantik, leksik və sintaktik sabitlik əsas şərtlərdəndir. Frazeologizmin komponentlərinin ayrı-ayrı dillərdə fərqlənməsi onların semantik əlaqələrinin müxtəlifliyi ilə şərtlənir “Frazeologizmləşmə prosesinin nəticəsində sərbəst söz birləşmələrinin komponentləri öz mənalarını itirir və birləşərək bütöv bir mənənin meydana çıxmasına xidmət edir. Bununla da, yeni keyfiyyətli bir dil vahidi yaranmış olur” (Mirzəliyeva, s.92).

Semantik cəhətdən idiomlar xalis, leksik və hərfi frazeologizmlər kimi təsnif olunur. Əsl (xalis) idiomlar məcazi mənada ifadə olunan, dilin ifadə normalarına uyğun gəlməyən, bütövlükdə idiomatik mənaya malik olan və kontekst daxilində konkret məna ifadə edən birləşmələr hesab olunur. Məsələn, *let your hair down* -sərbəst olmaq, rahatlanmaq; *bury (hide) your head in the sand* – çətinlikdən qaçmaq, çətinlikdən qorxmaq;

Komponentlərdən biri qismən və ya tamamilə öz həqiqi mənasını saxlayan idiomlar leksik idiomlar (semi-idioms) adlanır. Belə idiomların tərkib hissələrindən yalnız biri konkret mövzu ilə bağlı məcazi məna xüsusiyyəti qazanır, digəri isə hərfi mənada işlənir və belə sözlərin birləşməsindən məcazi məna formalaşaraq idioma çevrilir. Leksik idiomlardan fərqli olaraq hərfi idiomlar daha az semantik mürəkkəbliyə malik olur, çünki burada hər iki komponent müəyyən dərəcədə öz hərfi mənasını saxlayır. Belə idiomların mənası müəyyən qədər tərkib hissələrin mənası ilə aydınlaşır. Məsələn, *in order to, on the contrary, arm in arm*. İdiomların komponentlərinin hərfi mənaları vasitəsilə bəzilərinin semantik təhlili mümkün olur.

İngilis dilində idiomların özünəməxsus yaranma tarixi vardır. İdiomlar məxsus olduğu xalqın yaşayış tərzini, dini təsəvvürləri, etnopsixologiyası, məşguliyyəti və s. ilə əlaqəli yaranmışlar və bu proses günümüzədək də davam etməkdədir. Dildə yaranan hər bir frazeologizm ilkin olaraq hərfi mənada, daha sonra isə zaman keçdikcə məcazlaşaraq idiomatik məna kəsb etmişdir. Məsələn, *dressed to a tea* - geyiminə xüsusi diqqət yetirən şəxs mənasında işlənir. Viktoriya dövründə rəsmi çay mərasimləri təşkil edildiyi zamanlarda dəvət olunan şəxslər öz geyimlərinə xüsusi diqqət yetirirdilər və bu idiom ilkin zamanlarda *dressed for a tea* və ya *dressed to go to tea* kimi hərfi mənada işlənirdi. Müasir dövrdə isə sonuncu variant işlənir (Vəliyeva, s.7).

İngilis dili idiomları mənşəyinə görə xalis (milli, əsl) və alınma olaraq iki qrupa ayrılır. Xalqın qədim və zəngin söz xəzinəsinə əsaslanan milli səciyyəli xalis idiomların komponentləri məxsus olduqları dilin sözlərindən təşkil olunur. Xalis idiomlara xalqın yaratdığı və hər kəs tərəfindən başa düşülən, məişəti, adət-ənənələri əks etdirən, həmçinin müxtəlif şair və yazıçıların yaratdıqları vahidlər daxildir. Dilin lüğət tərkibini frazeoloji vahidlərlə zənginləşdirən mənbələr mifik rəvayətlər və əfsanələr, nağıllar, müqəddəs kitab olan “İncil” və bədii ədəbiyyat hesab olunur.

İdiomların yaranmasında rol oynayan məcazi məna bədii ədəbiyyata, xüsusilə şeir dilinə xas olan əlamətlərdən biridir. Dildəki alınma idiomların tərkib hissələrindən biri və ya bütöv hissəsi başqa dillərə məxsus olur. Xalqların tarixən dil və mədəniyyət əlaqələri sayəsində leksik vahidlər, o cümlədən də frazeologizmlər digər dilə keçərək beynəlxalq səviyyədə işlədilərək dilin lüğət ehtiyatını zənginləşdirir. Məsələn, *feel like a million dollars* – özünü xoşbəxt hiss etmək.

Məlumdur ki, ingilis dili lüğət tərkibinə daxil olan frazeologizmlər ingilis xalqının adət-ənənələri, inancları, habelə realilər, rəvayətlər və tarixi faktlarla bağlı yaranmışdır. Məsələn, *To bite off more than one can chew* – gücü çatmayan işə girişmək; *Good wine needs no bush* – bəy verən atın dişinə baxmazlar; *To carry coals to Newcastle* – Kömür olan yerə kömür daşımaq; *A black sheep* – yaramaz qoyun, ailə üçün rüsvayçılıq (qədim ingilis inanclarına görə qara qoyuna şeytanın möhürü vurulub); *To be born under a lucky star* – xoşbəxt ulduz altında doğulmaq; *To have kissed the Blarney stone* – ayağının altından öpmək; yaltaqlıq etmək;

İngilis frazeologizmləri arasında Uilyam Şekspirin əsərlərindən alınmış 100-dən çox şekspirizm xüsusi yer tutur. Məsələn, *A fool's paradise* (“Romeo və Cülyetta”) – yalançı (axmaq) xoşbəxtlik, fantaziyalar aləmi, xəyallar dünyası; *To be or not to be?* (“Hamlet”) – Ölüm ya olum (ölüm-dirim məsələsi); *The observed of all observers* (“Hamlet”) – hamının diqqət mərkəzində.

İngilis dilində Bibliyadan götürülmüş frazeologizmlər bibleizmlər adlanır. Məsələn, *to answer a fool according to his folly, to be at ease in Zion, to be of one mind, to bear one's cross, to beat the air, to bend the knee to smb., build upon sand, to bow down in the house of Ammon, to call in question.*

İngilis dilində yunan tarixindən, Ezop və digər əfsanələrdən götürülmüş xeyli sayda frazeologizmlər vardır. Məsələn, *to nourish a viper in one's bosom* – qoynunda ilan bəsləmək; *the Gordian knot* – dolaşığı iş, müşkül məsələ, əngəl; *the unwritten law* – yazılmamış qanun; *the last straw* – səbr kasası dolmaq; *to blow hot and cold* – ikili mövqə tutmaq (Ezop əfsanələri).

İngilis dilinin lüğət tərkibi həmçinin ABŞ-dan gətirilmiş frazeologizmlərlə də zəngindir. Məsələn, *strike oil* – uğur qazanmaq; *bread-and-butter letter* – təşəkkür məktubu, *paddle one's own canoe* – öz yolu ilə getmək, heç kimdən asılı olmamaq; *in the soup* – çətin vəziyyətdə.

İngilis dilindəki *beware of Greeks bearing gifts* – su yatar düşməni yatmaz; *to get out of the bed on the wrong side* – tərs tərəfindən qalxmaq; *the face that launched a thousand ships* – çox gözəl qadın və s. frazeologizmləri Qədim Roma və yunan ədəbiyyatlarından götürülmüşdür (Hajieva, Najafov, 228).

İngilis dili idiomlarının özünəməxsusluğu onların sözləri ilə işlənməsində parlaq təzahür edir. İngilis dili lüğət fondunda idiomların böyük qrupunu isim, sifət, zərf və feillərin sözlərlə birləşməsindən ibarət olan vahidlər təşkil edir. Qrammatik nöqtəyi-nəzərdən ingilis dili frazeologizmlərinin komponentləri morfoloji və sintaktik səviyyələrdə fərqlənir. Nümunələrə nəzər salsaq görürük ki, ingilis dilindəki *on the cheap* – ucuz qiymətə; *make merry* – şənəlmək; *on the loose* – həbsxanadan qaçan; *through thick and thin* – maneələrə baxmayaraq; *in the know* – xəbəri olmaq; *the back of beyond* – uzaq və tənha yer və s. frazeologizmlərdə forma etibarilə sifət, feil, sözləri isim kimi işlənmişdir.

Bundan başqa idiom daxilində sayılmayan isimlər sayılan (*the shifting sands* – dəyişkən vəziyyət, *split hairs* – lüzumsuz şeylərə diqqət yetirən, *in deep waters* – çətinlikdə, *in all weathers* – hər cür havada və s.) və ya əksinə, sayılan isimlər sayılmayan isimlər kimi (*play ball with somebody* – başqalarına yardım etmək, *be no good to man or beast* – yararsız olmaq, *man to man* – dürüst və ciddi şəkildə, kişi kimi) işlənə bilər (Vəliyeva, s. 9).

Idiomların təsnifat formalarından biri də nüvə komponenti əsasında aparılması irəli sürülür. İdiomlarda nüvə sözünü təyin etmək mümkündür. Hər bir dildə frazeologizmlərin yaranma səbəbinin müəyyənləşdirilməsi də onun semantikasının nə ilə bağlı olduğunu aydınlaşdırmağa kömək edir. Məsələn, frazeologizmlərin tərkibində şəxs adlarının işlənməsi onların yaranmasının konkret şəxslə bağlı əlaqəsini irəli sürməyə imkan verir. Dildə bu cür frazeologizmlər əsasən zərbi-məsəlləri və qanadlı sözləri əhatə edir.

Frazeoloji vahidlərin struktur və semantik xüsusiyyətlərini izah edərək bütün söz birləşmələrinin iki qrupa bölündüyü qeyd olunur: 1) feli frazeoloji birləşmələr, 2) qeyri-feli frazeoloji birləşmələr (Seyidova, s.22).

Frazeologizmlərin mənası ona daxil olan komponentlərin mənasından asılı olmur və burada onların strukturu, xarakteri, semantikasi və funksiyaları əsas rol oynayır. Ən sadə feili frazeoloji vahidlər *feil+isim* və ya *feil+(köməkçi) əvəzlik+isim* strukturuna malik olanlardır: *to know one's onions (stuff, goods)* – öz qabındakından xəbəri olmaq və s. Bundan başqa buraya bir neçə nitq hissəsinin birləşməsinə görə daha çox struktura malik olan frazeologizmlər də aid edilir. Məsələn, *to see through (into) stonewalls (a mill)* – hər şeyi bilmək; *to know a thing or two* – çox az şey bilmək; *to not know B from a broomstick* – başı çıxmamaq. Qeyd etmək lazımdır ki, *feil+isim*-dən ibarət olan model feili frazeoloji

vahidlərin ən geniş yayılmış struktur modellərdir: *to offend the eye, to shoot fascination at, to turn into sight, to flash eyes, to be on the alert, to carry (someone) shoulder-high, to leave word, to reach the wool-sack, to retain the memory, to lay a ghost, to hold cheap, to keep a secret*, və s.

Beləliklə, hər bir dilin milli, özünəməxsus frazeologizmləri olduğu kimi ingilis dilində də tarixi inkişafın nəticəsində əmələ gəlmiş mürəkkəb frazeoloji sistem vardır. Xalq danışq dili, yazılı ədəbiyyat və folklor minillik tarixə malik ingilis frazeologizmlərinin mənbəyi hesab olunur. İngilis xalqının həyat tərz, sənət və peşəsi, mifik rəvayətləri, dini təsəvvürləri, adət-ənənəsi, dünyagörüşü və s. ilə əlaqədar yaranan frazeoloji vahidlər mənşə etibarilə müxtəlif olduqları kimi, semantik, struktur baxımdan da fərqli səciyyə daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Quliyev T.S.İngilis vəAzərbaycan dillərində idiomatiklik və idiomların transformasiya yolları. Fil. f. d. dis. avtoref.- Bakı: -2012, -22 s.
2. Mirzəliyeva M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri. -Bakı: “Azərbaycan ensiklopediyası”, 1995, -146 s.
3. Seyidova N.V. Frazeoloji birləşmələrin tərcümə problemləri. Fil. f. d., dis. avtoref. -Bakı. -2017, -24 s.
4. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M.Azərbaycan dilinin semasiologiyası. -Bakı: “Maarif”, -1979, -306 s.
5. Vəliyeva N.Müxtəlif sistemli dillərdə feli birləşmələrin tipoloji təhlili. -Bakı: “Avropa”, -2008, -864 s.
6. Yusifova G. İdiomların anlaşılmasında dünyagörüşün rolu (koqnitiv yanaşma). Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. Respublika elmi praktiki konfransın materialları. - Bakı, 10-11 dekabr 2013-cü il, s.272-275.
7. Həjiyeva A., Najafov E., Jafarov A. English Phraseology.- Baku,- 2009,- 228 p.
8. Jenifer Seidle., W.Mc.Mordie. English Idioms and How to Use Them.Moscow, Vyssaya skola, 1983.
9. Lakoff G. and Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago; University of Chicago Press, -1980, -265 p.
10. Langacker R.U. Foundations of Cognitive Grammar. Stanford: Standford University Press, -1987, -539 p.
11. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics.Cambridge:The MII Press, -2000, -573 p.
12. Makkai A. İdiom Structure in English. -Paris: The Hague, Mouton,- 1972.
13. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English vol.1-2,Oxford: Oxford University Press, -1984, -1075 p.

İnternet mənbələri

1. <http://books.google.az/books?id>
2. <https://www.invaluable.com>

Rəyçi: dos., f.f.d. S.E.Tağıyeva

Göndərilib: 3.01.2022

Qəbul edilib: 16.02.2022

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/06/17-20>

Sevinc Qalib qızı Sadıqova
magistrant
sevinc.sadiqova99@gmail.com

SAĞLAM MİLLƏT VƏ SAĞLAM GƏLƏCƏYİN TƏMİNATLARI

Xülasə

Sağlam Nəsil Sağlam Gələcək Siyasəti uşaqları və gəncləri zərərli vərdişlərə qarşı şüurlu şəkildə maarifləndirməyi; Siqaret, alkoqol, narkotik, qumar və texnologiya asılılığının mənfi və dağıdıcı təsirlərini anlamalarını təmin etməklə yeni nəslin asılılıq haqqında məlumatlılığını artırmaqla daha təhlükəsiz və sağlam bir həyata töhfə verməyi hədəfləyir. Bu baxımdan mövzumuz müasir dövr üçün olduqca aktual olmaqla, yeni yanaşma tələb edir.

Açar sözlər: *sağlam nəsil, sağlam gələcək, asılılıq, mənfi təsirlər, təhlükəsizlik, hüquqi ölçü, konstitusiyaya*

Sevinj Qalib Sadıqova

A healthy nation and a healthy future guarantees

Summary

Healthy Generation Healthy Future Policy to consciously educate children and youth against harmful habits; It aims to contribute to a safer and healthier life by raising awareness of the new generation of addiction by helping them understand the negative and destructive effects of smoking, alcohol, drugs, gambling and technology addiction. In this regard, our topic is very relevant for the modern era and requires a new approach.

Key words: *healthy generation, healthy future, addiction, negative effects, security, legal dimension, constitution*

Giriş

Sağlam Nəsil Sağlam Gələcək Siyasəti uşaqları və gəncləri zərərli vərdişlərə qarşı şüurlu şəkildə maarifləndirməyi; Siqaret, alkoqol, narkotik, qumar və texnologiya asılılığının mənfi və dağıdıcı təsirlərini anlamalarını təmin etməklə yeni nəslin asılılıq haqqında məlumatlılığını artırmaqla daha təhlükəsiz və sağlam bir həyata töhfə verməyi hədəfləyir. Bu baxımdan mövzumuz müasir dövr üçün olduqca aktual olmaqla, yeni yanaşma tələb edir.

Həyatda sağlamlıqdan qiymətli heç nə yoxdur. Ailə ağsaqqallarımızın həmişə dediyi kimi, insanın sağlamlığı yaxşı olduqda, gələcək nəsillərin də sağlam olmasına səbəb olur.

Yeni nəslin sağlam bir həyat yaşaması üçün dünyaya gəlməsi üçün valideynlərinin də sağlam olması lazımdır. Sağlam bir uşağın qidalanmasına o qədər də əhəmiyyət verməyən bir ailədən doğulması çox çətindir (3). Valideynlər uşaq sahibi olmağa qərar verdikdə, ilk növbədə sağlamlıq problemlərini yoxlamalı, ümumi müayinədən keçməlidir.

Sağlam bir nəsil yaratmağı hədəfləyiriksə, öz sağlamlığımızı qorumaq üçün qayğı göstərməliyik. Müntəzəm olaraq gəzinti və idman kimi aktivliklərə üstünlük verməliyik. Qidalanmamızda da diqqətli olmalıyıq (1). Hər gün lazım olan miqdarda ət, süd və süd məhsulları almalıyıq.

Bugünün balacaları sabahın ağsaqqalı olacaq və yeni nəsillər yaradacaq, bunu daima yaddaşımıza həkk etməliyik. Gələcəkdə valideyn olanda uşaqlarımızın sağlam olması üçün öz sağlamlığımızı qorunmalıyıq. Bu səbəblərdən sağlamlığı üçün çalışan və gələcək nəsilləri bu anlayışla tərbiyə edən insanlar olmaq çox vacibdir (2).

Əsas hissə

Əlbəttə ki, uşaqların sağlamlığı hər bir valideyn üçün çox önəmlidir, amma uşaqlar gələcək nəslə yaratdıqları üçün millət üçün də çox əhəmiyyətlidir. Son araşdırmalar göstərir ki, həkimlər və elm adamları uşaqlarda və yeniyetmələrdə piylənmənin artmasından narahatdırlar, çünki piylənmə ürək xəstəlikləri, şəkərli diabet, astma və s. kimi sağlamlıq problemlərinə səbəb ola bilər.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) məlumatına görə, təxminən 69 milyon uşaq, beş yaşın altında obezite xəstəliyindən əziyyət çəkirlər (4). Onların arasında alqaqola meyilli olanlar, narkotik vasitələrdən istifadə edənlər də az deyil.

Narkomaniya müasir dünyanın üzləşdiyi ən ciddi sosial problemlərdən biridir. Bu, cəmiyyətin mənəvi və etik dəyərlərinə dərin təsir göstərən, sosial-iqtisadi inkişafa mənfi təsir edən, insanların həyatını və sağlamlığını təhdid edən və cinayətkarlığın artmasına səbəb olan bir amildir.

Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dövlət quruculuğunun bütün sahələrində aparılan islahatlar, ölkənin narkotik alveri və narkomaniyaya qarşı ümumi mübarizəsinin hərtərəfli inkişafına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 avqust 1996-cı il tarixli Fərmanı ilə bu sahədə dövlət siyasətinin əsasları müəyyən edilmiş, bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün Narkotiklər və Qanunsuz Dövriyyəsi üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmış, dövlət orqanları və ictimai birliklər ərsəyə gətirilmişdir (4).

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və narkomaniya ilə mübarizə üçün təşkilati-hüquqi, institusional və digər tədbirlər görülür.

2013-2018-ci illər üçün “Narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların müdafiəçiləri və narkotik vasitələrlə mübarizə üzrə Dövlət Proqramı”nın müvafiq maddələrinin icrası ilə əlaqədar Prezident tərəfindən təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin təsdiqlənməsi 24 iyun 2013-cü il tarixli qərar (12 iyul 2013) qəbul edilmişdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, narkotik vasitələrin və digər neqativ dərmanların yayılmasının qarşısının alınması Prezidentin 14 fevral 2014 -cü ildə təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası” nda (bənd 2.4) öz əksini tapmışdır.

Mədəniyyət Nazirliyi və tabeliyində olan təşkilatlar, “2013-2018-ci illər üçün Narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları və narkotikləri ilə mübarizə üzrə Dövlət Proqramı” nın icrası ilə əlaqədar olaraq əvvəlki hesabat dövrlərində olduğu kimi layihələr də həyata keçirmişlər.

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onlardan əvvəlkilərin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə üzrə 2013-2018-ci illər üçün dövlət proqramı 2018 - ci ilin sonunda başa çatmışdır.

Bununla belə, insan fəlakətləri ilə mübarizə və nəticələrinin qarşısını almaq üçün maarifləndirmə işləri davam etdiriləcəkdir. Çünki bu, ilk növbədə, cəmiyyətin sağlamlığını, milli genefondunu qorumaq və ölkənin gələcəyini təmin etmək deməkdir.

Bununla bağlı Prezident İlham Əliyev demişdir: “Siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır. Sağlam millət, sağlam cəmiyyət, əlbəttə ki, hər bir ölkənin inkişafı üçün çox vacibdir.

Uşaqların sağlam şəkildə böyüməsi üçün bu və ya digər idmanla məşğul olmasını təmin etmək mütləqdir. Uşaqılıqdan bəri yemək vərdişləri, həyat boyu davam edən maraqlarda əhəmiyyətli rol oynayır (5). Hindistan əsliində dünyanın ən çox uşaq olan ölkəsidir. Son statistikalar Hindistanda təxminən 440 milyon uşağın olduğunu göstərir. Hər il təxminən 27 milyon uşaq doğulur və hər il təxminən 2 milyon uşaq ölür.

Ölkəmiz dünya standartlarına görə normal immunizasiya nisbətində malikdir. 3 yaşadək uşaqların 79% -də anemiya var. Yod səviyyəsinin aşağı olması uşaqların yarısından çoxunun öyrənmə qabiliyyətinə təsir göstərir.

Hamımızın həyatını dəyişdirən anlar haqqında hekayələrimiz var və bu fikir Southampton Universitetində BHF tərəfindən maliyyələşdirilən yenilikçi bir tədqiqat layihəsinin əsasını təşkil edir. Bu tədqiqat layihəsinin təkə dünyada deyil, eynilə bizim ölkəmizdə də olduqca faydalı olacağını düşünürəm (6).

LifeLab, gənc yeniyetmələrə həyat tərzlərinin gələcək ürək sağlamlığına necə təsir göstərə biləcəyini göstərən xüsusi hazırlanmış bir təhsil laboratoriyasıdır.

Məqsəd, uşaqları valideyn olmadan əvvəl öyrətməkdir, çünki araşdırmalar qeyri - sağlam bir həyat tərzinin valideyn DNT -nə mənfi təsir etdiyini göstərir (7).

Professor Mark Hanson deyir: “Sağlamlıqlarına təsir etmək üçün uşaqların davranışlarını dəyişə biləcəyimizi düşünürük”. “Bu vacibdir, çünki onlar sabahın valideynləri olacaqlar. Onlara təhsil verməyə kömək edərək, onları daha sağlam bir həyat təzi keçirməyə və gələcək nəsillərə ötürməyə təşviq edə biləcəyimizi ümid edirik.

Ümid edirik ki, onları daha sağlam həyat tərzini sürməyə və gələcək nəsillərə ötürməyə təşviq edə bilərik”.

Bir qrup pedaqoq mərkəzə getməzdən əvvəl məktəblərlə işləyir. Bu halda müəllimlərə bir sıra dərslərindən ibarət bir kitabça verilir. Keçmiş müəllimlərdən olan professor Hanson izah edir ki, uşaqları hazırlamağa və çiyinlərindən yükü götürərək onları LifeLab konsepsiyasına cəlb etməyə kömək edir. İlk dörd dərslər keçdikdən sonra, uşaqlar LifeLab-a bir günlük ziyarətə gəlirlər (7).

Professor Hanson deyir ki, LifeLab -ı ziyarət edən məktəb qrupları “Ultrasəs aparatından istifadə edərək karotid arteriyalarında qan axını ölçürlər, əzələ funksiyasını və tutma gücünü təyin edir, DNT -sini çıxarır və pəhrizlərinin DNT funksiyasını necə dəyişdirə biləcəyinə baxırlar”. Orada müəllimlər günün sonunda uşaqları daha sağlam bir həyat tərzini sürəcəklərinə dair söz verməyə təşviq edirlər (6).

Professor Hansonun sözlərinə görə, 13 və 14 yaşlarında 4000 -dən çox uşaq laboratoriyaya baş çəkib və nəticələr müsbətdir (7). LifeLab ziyarətindən altı ay sonra da uşaqların davranışlarında davamlı bir dəyişiklik olduğunu görürük. Bunun daha sağlam bir davranışa və ya həyata çevriləcəyini və ya ürək -damar xəstəliyi (CVD) riskini azaldacağı hələ məlum deyil.

Bu proqramın gənc nəsillər üçün olduqca faydalı olduğunu vurğulamalıyıq. LifeLab-ın virtual versiyasını yaratmaq və interaktiv tətbiqlərdən istifadə etmək arzusu var (2).

Ümid edirik ki, elm öyrənmə mərkəzlərindən, tibb məktəblərindən və xəstəxanalardan istifadə edərək internetə əsaslanan fəaliyyətləri fiziki ziyarətlərlə birləşdirən milli və ya beynəlxalq bir proqram hazırlaya biləyik.

Uşaqlıqda piylənmənin sağlamlıq və rifah üçün həm anı, həm də uzunmüddətli nəticələri vardır. Şişman olan gənclərin yüksək xolesterol və ya yüksək təzyiq kimi ürək-damar xəstəlikləri üçün risk faktorlarına daha çox meyilli olması, əvvəldən diabet əlamətləri və sümük və oynaq problemləri, yuxu apnesi və psixoloji problemlərlə rastlaşması qaçılmazdır (3). Bu sağlamlıq nəticələri yetkinlik yaşına qədər də davam edir.

2 yaşından başlayaraq, obez olan uşaqlar və yeniyetmələr, böyüklər kimi, obez olaraq qalırlar və buna görə də ürək xəstəlikləri, şəkərli diabet, xərçəng və osteoartrit riski daşıyırlar.

17 dekabr 2016-cı il tarixində Bakıda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başçılıq etdiyi Gənclər Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “İstedadlı Zəkasına və İnkişafına Dəstək” İctimai Birliyi “Sağlam Nəsil - Sağlam Gələcək!” layihəsi uğurla başa vurulmuşdur.

Tədbiri açan dərnişin sədri Elçin Manafov olmuş, ictimai birlik, layihə sponsoru və layihə haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Daha sonra Gənclərə yardım fondunun təhsil şöbəsinin müdiri Rüşət Şirinov və başqa bir işçi Vəfadar Babayev gənclərə təkliflər vermişdir.

Daha sonra kardioloq Dr. Azər Mustafayev gənclərə soyuq hava, süni tənəffüs, boğulma, günəş vurması, zəhərlənmə, don, qanama, ürək ağrısı, şok və s (1). xəstəliklərin qarşısının alınması üsullarından danışmışdır. Bu kimi tədbirlərin aparılması gənclər arasında düzgün fikrin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bundan əlavə, erkən uşaqlıq elmi inkişafın kritik dövrüdür və düzgün qidalanma (və müntəzəm fiziki fəaliyyətə çıxış) uşağın fiziki və intellektual inkişafının əsasını qoymağa kömək edir. Fiziki fəaliyyətlə sağlam qidalanma və daha yaxşı idrak nəticələri arasındakı əlaqəni sübut edən araşdırmalar, uşaqların uşaq bağçasına öyrənməyə hazır olmasını təmin etməklə yanaşı, ömür boyu sağlamlıq üçün kritik bir strategiyadır.

Nəticə

Uşaqların sağlam böyüməsini təmin etmək üçün mövcud işləri sürətləndirmək və istifadə etmək imkanlarını müəyyən etmək olduqca vacibdir. Bu məqsədlər, bilikləri artırmaq və yenilikçi proqramlar və təşəbbüslər haqqında məlumatlılığı artırmaq üçün əsas düşüncə liderlərini, tədqiqatçıları, praktikləri və siyasətçilərin cəlb edilməsinə strateji olaraq diqqət yetirməklə və sağlamlığın təşviqində perspektivli təcrübələri təmin etmək üçün yeni və mövcud əməkdaşlığı gücləndirməklə əyata keçirilir. Piylənmənin qarşısının alınması, kollektiv hərəkətlər vasitəsi ilə yayıla, miqyaslandırıla və davam etdirilə bilər.

Mövzuyla bağlı aşağıdakı təkliflər verilə bilər:

1. Gəncləri pis vərdislərdən uzaq tutmaq üçün düzgün mühitdə tərbiyə etmək;

2. Uşaqları alkaqoldan uzaq tutmaq (ailədə istifadəsini dayandırmaq);
 3. Uşaqların dostlarına nəzarət etmək;
 4. Uşaqların çöldə və evdə qidalanmasına daima nəzarət etmək;
 5. Məktəbdənkənar aktivliklər təşkil etmək və s.
- Bütün bunların nəzərə alınmasıyla sağlam gənclərə - sağlam gələcəyə sahib ola bilərik.

Ədəbiyyat

1. 26 sentyabr 2016-cı ildə keçirilən ümumxalq referendumunda qəbul edilmiş dəyişiklik və əlavələrlə "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası". 113 s.
2. Hər kəsin fiziki və əqli sağlamlığının mümkün ən yüksək standartından faydalanmaq hüququ üzrə Xüsusi Məruzəçinin Hesabatı, 11 Avqust 2018, A/63/263, s.15.
3. ÜST (2016) Əqli sağlamlıq: Yeni anlayış, Yeni Ümid.
4. ÜST (2017) Gənclər arasında əqli sağlamlığın təşviqi – Gələcəyə İnvestisiya.
5. ÜST (2018) Gənclər arasında əqli sağlamlığın təşviqi – Gələcəyə İnvestisiya.
6. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm - Intellectual property: protection and enforcement.
7. <https://youthfoundation.az/31359/?lang=en>. –Sağlam nesil, sağlam gelecek 2021.
8. <https://aydinliq.az/cemiyyet/1143-saglam-qida-saglam-heyat-saglam-millet-saglam-cemiyyet-saglam-gelecek-vdeo.html> – Sağlam gelecek 2021.
9. David H.A. James S.A. (2018) Beynəlxalq Hüquq və Ətraf Mühit Siyasəti. Adiloğlu Nəşriyyatı, Bakı, 319 s.
10. <http://www.e-qanun.az/framework/897>

Göndərib: 7.01.2022

Qəbul edilib: 18.02.2022

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/06/21-24>**Shabnam Araz Hajizada**

Azerbaijan State Economic University (UNEC)

master

sebnemhacizade64@gmail.com

EXAMINING THE ROLE OF INTERNET BANKING IN SOCIETY

Summary

Recently, in connection with the Covid-19 pandemic, the importance of technology has become better understood in society. This has manifested itself in the banking sector as well as in other fields.

The banking sector is one of sectors that uses information and communication technologies intensely.

The purpose of this research is to estimate the factors influencing the use of internet banking and the level of its acceptance by society.

As a consequence of the study, the most important factors affecting the use and adoption of internet banking have been determined to be ease of use, convenience and effectiveness.

The users of internet banking services have preferred to use it due to saving the time, available for 24 hours, rapid and convenient. But the reasons people who do not choose internet banking are that they do not find it safe and not to believe, they consider more confident to do banking application at the bank department. In this regard the research define that advantages and threats of internet on the banking sector.

Key words: *internet banking, online banking, internet technologies, consumer perception*

İnternet bankçılığının cəmiyyətdə rolunun araşdırılması

Xülasə

Son dövrlərdə Covid-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq texnologiyanın əhəmiyyəti cəmiyyət arasında daha yaxşı dərk olunmağa başladı. Bu da özünü digər sahələrdə də olduğu kimi bank sektorunda da büruzə verdi.

Bank sektoru informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından intensiv istifadə edən sektorlardan biridir.

Bu tədqiqatın məqsədi internet bankçılığından istifadəyə təsir edən amilləri və onun cəmiyyət tərəfindən qəbul olunma səviyyəsini öyrənməkdir.

Tədqiqat nəticəsində internet bankçılığından istifadə və mənimsənilməsinə təsir edən ən mühüm amillərin istifadənin asanlıq, rahatlığı və effektivliyi olduğu müəyyən edilmişdir.

İnternet bankçılıq xidmətlərindən istifadə edənlər vaxta qənaət, 24 saat əlçatan, sürətli və rahat olması səbəbindən onu istifadə etməyə üstünlük verirlər. İnternet bankçılığını seçməyən insanların səbəbləri isə onu təhlükəsiz hesab etməmələri və inanmamaları, bank şöbəsinə müraciət etməyi daha inamlı hesab etmələridir. Bu baxımdan araşdırma internetin bank sektorunda üstünlük və təhdidlərini müəyyənləşdirir.

Açar sözlər: *internet bankçılığı, onlayn bankçılıq, internet texnologiyaları, istehlakçı qayrayışı*

Introduction

Banking is one of the fields where use technology intensively in the service sector. Due to the development of technology, banking services have been recorded more improvement. Thanks to electronic banking, customers can find various alternatives without going to departments. They can easily realise their banking transactions by using distribution channels.

Internet banking is an alternative that banks suggest to their customers.

Banking service provides banking transactions to be made over the internet. With the help of internet banking, transactions are made more conveniently and easily.

What is internet banking?

Internet banking, from customer banking services, at any time, to be able to withdraw and deposit cash from anywhere is to be able to take advantage of it.

Internet banking, which is a new style of banking concept, for bank customers banks are more efficient by reducing their dependence on physical spaces will prepare the ground for them to work. Internet banking, remote distribution channel is the provision of banking services over the Internet (Akkılıç, 2005). Internet Banking, convenience, product variety, low transaction cost, the most attractive distribution for both consumers and banks with advantages such as fast information exchange.

All kinds of physical branches since the transaction can be provided free of charge from these virtual branches, today's banks do not hesitate to invest in the communication environment (Harvest, 2001).

Internet banking services offered by banks through their web pages. It is possible to list the services as follows. These are:

- Account Openings (time, demand, investment, etc.)
- Money Transfers (remittance, EFT, automatic remittance instructions)
- Investment Transactions (such as repo, mutual funds, stocks, foreign exchange, treasury bills)
- Payment Transactions (invoices, taxes, traffic, university fees, etc.)
- Credit Card Transactions (all kinds of credit card debt payments)
- Application Procedures (account opening, credit card request, automatic payment order giving, etc.)
- Information Services (all instant and retrospective information about your accounts).

Its greatest advantage that the fact that transactions are largely non-physical. In this way, costs can be reduced and better delivery of services is possible.

The advantages of internet banking for banks

By using the possibilities of high technology to the fullest, banks closely analyze their needs and changes and respond to these needs.

They use software resources to provide in this way, customers create alternative distribution channels for transportation. One of the most important of these channels are undoubtedly internet banking.

The internet, which can also be defined as a new distribution channel, is used by banks.

It is generally used for two purposes:

- Complex products of similar quality at lower costs to more potential customers to present products;
- To provide uninterrupted accessibility regardless of place and time.

Transaction costs in branches are the most expensive for banks. ATM, telephone and finally, with internet banking channels, these costs has been reduced to a certain extent.

This decrease in costs is the intensity of consumers' use of these channels was formed with the increase in the number of individual and corporate customers using internet branches and the continuous growth of the transaction volume made the top managers of the banks extremely pleased. The cost of a transaction \$2 at the branch, internet banking can go as low as 10 cents. These transaction costs are \$0.54 in telephone banking, it is stated as \$0.27 for ATMs.

The advantages of internet banking for customers

Internet banking is the transfer of the computer used by each customer to a bank branch transforms. Customers can use a computer and internet connection 24 hours a day, 7 days a week benefits of banking services. Internet banking, provide to get the actual information the customers about their accounts and the topics they want to learn.

Threats of internet banking

Possible risks/threats of internet banking, possible risks/threats for banks and it is divided into two as possible risks/threats for customers.

Possible Risks/Threats for Banks

Possible risks/threats for banks:

- Increasing (Cross-Border) Competition,
- Reduction in Revenue (Commission) Sharing,
- Restructuring Necessity.

Increased (Cross-Border) Competition

Reducing geographical restrictions with internet banking, on the other hand, cross-border paves the way for increased competition. Competition in classical banking applications is starting to happen even banks that do not create a threat and that are not very widespread have a say through the internet. This reduces customer loyalty.

Restructuring Necessity

The use of internet banking widespreadly, the cost of banks incur some pollution in pricing. From branches, ATMs, telephone commission amounts taken from banking and internet banking are different.

Pricing is an important competitive element for banks. Alternative providing low-cost services in channels pressure to lower their prices. In order to position internet banking in the eyes of customers, banks have to take into account development and promotion costs. These costs will be covered at certain rates with each customer who starts using internet channel.

Possible Threats/Risks to Customers

Possible threats/risks for customers:

- Technology Phobia
- Inclusion of Personal Information
- Security – Confidentiality
- Legal – Legislation Gap

Technology Phobia

Internet banking is significantly difficult can be perceived for people with a "technology phobia". As bank customers who want to benefit from internet banking at least moderate computer knowledge is required. Your customers electronically - although not necessarily - to be aware of innovations and developments, also must have a mail account.

Inclusion of Personal Information

Customers must go to the department to open an internet branch account and must complete the necessary steps. At this stage, some personal information should be given to the bank. There may be problems in transferring this information to the system, on the other hand a technological change by the bank, a change in the software.

Security – Privacy

One of the most important reservations in internet banking is the risk of accessing personal information by third parties. Banks are busy in this regard, continues to work, constantly checking their technological structures and safety levels are updating. In a counter-interactive environment, the customer receives personal information to remain confidential in the business, from the order price given in the payments to be made by credit card withdraw more or an order price that does not belong to him concerned about such matters.

Legal – Legislation Gap

There is a state of uncertainty and confusion to both commercial and non-commercial activities in the counter-interactive environment.

Technological innovations in classical law lagging behind causes some problems. Technological developments speed pushes the scope of classical law. Unfortunately, this area, which we can call the internet environment, there is no generally accepted legislation in the world yet.

Possible Affecting Consumer Behaviors in Internet Banking Elements

The customer's perception of this distribution channel is the key to the desired development of internet banking.

According to Taylor and Russel (2003) quality dimensions affecting customer satisfaction include:

- *Time*: From the customer's point of view, timely service is received;
- *Completeness*: Meeting all the requirements of the customers;
- *Politeness*: Employees treat customers in a friendly and friendly manner;
- *Consistency*: The level of consistency of the service in each transaction provided to the customer;
- *Accuracy*: Services are error free;
- *Responsiveness*: Always willing and ready to assist the customer.

Results and suggestions

As a result of the research, the following results can be predicted:

1. Risk management
2. Risk assessment
3. Incident monitoring and accountability
4. Security measures and control over their implementation
5. Tracking operations User identification and information
6. Attempts to log in to the system, a session on the operation of the system expiration date and authentication validity
7. Protection of payment information

References

1. Mensah E.A., Marfo, G. (2009), E-business Adoption in the Banking Industry in Ghana. Lulea University of Technology. Master Thesis, Department of Business Administration and Social Sciences. ISSN. 1653-0187.
2. Baraghani, S.N. (2007), Factors Influencing the adoption of Internet Banking. Master's Thesis. Tarbiat University. Faculty of Engineering. Department of Industrial Engineering.
3. Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler, BDDK Yayınları, Sayı 3, Aralık 2008.
4. Activeline Araştırma (2000), "İnternet Çağında Değişen Bankacılık".
5. Daniel, E. Ve Storey, C. (1999), On-line Banking: Strategic and Management Challenges. Long Range Planning, Vol. 30, No. 6, pp. 890-898.
6. Flavia, C. Guinalı, M. ve Torres, E. (2005), The influence of corporate image on consumer trust A comparative analysis in traditional versus internet banking, International Research. Emerald. pp. 447-470.
7. Giannakoudi, S. (1999), Internet banking: the digital voyage of banking and money in cyberspace. Information and Communications Technology Law, 8 (3), pp. 205- 243.
8. Kılıç, M. (2007), <http://www.turk.internet.com/haber/yazigoster.htm>, Erişim Tarihi: Ağustos, 2013.
9. Laukkanen, P., Sinkkonen, S. Laukkanen, T. (2008), Consumer resistance to internet banking: postponers, opponents and rejectors International Journal of Bank Marketing. Vol: 26, Issue: 6 pp. 440-455.
10. Trethowan, J. ve Scullion, G. (1997), Strategic responses to change in retail banking in the UK and the Irish Republic, International Journal of Bank Marketing, Vol 15, No. 2, pp.60-8.
11. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/474653>
12. <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11607/679/1/%C5%9E%C3%BCkr%C3%BC%20UZUNDA%C4%9E.pdf>
13. <https://uploads.cbar.az/assets/8cb29465e5296d432d8816487.pdf>

Rəyçi: i.e.f.d. A.R.Məmmədov

Göndərib: 9.01.2022

Qəbul edilib: 18.02.2022

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/06/25-29>

Kanan Sahaddin Musayev
Baku State University
Ph.D- student
musayev.kenan2022@gmail.com

SPECIFIC FEATURES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

ABSTRACT

In order to give an objective assessment of the occurrence of any event and the course of the process, it is necessary to analyze it in depth and thoroughly in order to minimize the mistakes made in this area. In the article specific features of ensuring economic security in the context of globalization will be discussed.

Key Words: development, economic security, globalization, country, stability

Kənan Sahəddin Musayev
Doktorant- Bakı Dövlət Universiteti
Bakı, Azərbaycan

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASININ SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Hər hansı bir hadisənin baş verməsi və prosesin gedişatına obyektiv qiymət vermək üçün bu sahədə yol verilən səhvləri minimuma endirmək üçün onu dərinləndirən və hərtərəfli təhlil etmək lazımdır. Məqalədə qloballaşma şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin spesifik xüsusiyyətləri müzakirə olunacaq.

Açar sözlər: inkişaf, iqtisadi təhlükəsizlik, qloballaşma, ölkə, sabitlik

INTRODUCTION

Researchers in normally developed countries believe that if public labor productivity increases by 5% a year, the country's economic security can be ensured. However, this criterion cannot be considered acceptable for Azerbaijan. Because Azerbaijan is a group of transit countries. The transition from the old socio-economic and political system to the new system in transit countries is characterized by the study of various concepts and models, and this process is not yet complete. In addition, the problems faced by Azerbaijan in this process are more complex than those in all countries in the group. It should be noted that it has been found to be less useful in countries that apply this criterion, ie this criterion is not sufficient to assess the country's economic security. The factors that cause this are:

1. There are many errors and inaccuracies in the calculations on this indicator;
2. Cannot reflect the nature and structure of the national economy in different countries;
3. It is very unlikely that it will be able to fully reflect the characteristics and nature of the distribution of wealth and income in different countries;
4. In this case, it is not enough to take into account the differences between the branches of modern economy, not all products produced under the dominance of commodity-money relations are not through the consumer market, but a significant part of the product goes directly to private consumption;
5. When calculating or comparing this indicator, inconsistencies occur due to the diversity of natural and climatic conditions in all countries;
6. The diversity of national currencies creates many difficulties when calculating the growth rate of national income.

There are many common and tried and tested methods for determining a country's economic security. One of them is important macroeconomic indicators, which are more important than other economic

indicators. The other is a method of expert assessment of quantitative and qualitative indicators of the studied event and process. A group of experts is formed from people who are well acquainted with the problems of any field, and they come to a certain opinion after a thorough study and research of the main indicators. The level of economic security of the country is assessed by a points system. Based on the identified results, the level of economic security of the country as a whole, as well as in various areas, is analyzed, and on this basis, the country's economic security strategy is determined.

In assessing the economic security of each state, taking into account the economic level of the country, its development path, geoeconomic, geostrategic and other features, general methods of assessing economic security are also applied. These are mainly:

- method of analysis and processing of scenarios;
- optimal, most appropriate method;
- theoretical-game method;
- utility method;
- method of fuzzy system theories;
- multi-criteria statistical analysis method.

The method of analysis and processing of scenarios is of great importance in studying the level of economic security of the country and ensuring its security. The essence of this is to ensure the economic security of the country and to provide reliable materials for the development of its theoretical foundations. These documents are analytical in nature, but because of the consistency, it is possible to draw theoretical provisions and general patterns to determine future development. The essence of the method is that it allows high-level specialists to use modern mathematical tools to solve large and complex socio-economic and general economic problems in different directions. The concept of scenario is central here. By applying this method, the initial forecasts are clarified, concretized, and at the same time new variants of the scenario are created, searched and trapped.

One of the methods of assessing economic security is the method of optimization. As a rule, this method is used to determine the safety criteria from descriptive analysis. This option limits other real criteria of economic security of the state. In other words, security is calculated mainly on one indicator, although there are many security criteria and they are interrelated and conditioned.

Theoretical game method is used in bilateral and multilateral conflict situations. The aim here is to look at conflicts in a synthetic way, in the form of interdependence and interdependence. Because all contradictions are closely interrelated. This method is important to prevent the content of the form from being overtaken, and the application of this method more accurately reflects the real process.

Fuzzy system theory is also used in the assessment of economic security. This method plays a key role in solving the most complex problems by modern means. They impart fuzzy, imperfect, and in some cases contradictory knowledge. This allows professionals to think, search, find, make their own judgments, and use them, in other words, it is closer to the computer language that experts understand. This allows to raise the intellectual level of people, to identify and eliminate the objective causes of events and processes.

The fuzzy system can be applied to various areas of human activity. For example, this theory is widely used in the socio-economic system, human-machine, biological, organizational and other fields. Experts effectively use the most fuzzy theory in performing systematic analysis and synthesis tasks. This theory is also used to ensure the safety of nuclear power plants. The theory is also used in politics, economics, sociology, military-political conflicts, health, ecology and other fields.

The method of multivariate statistical analysis is also one of the methods of assessing economic security. Its essence is usually explained by the transition to the first indicators, which depend on and are compared. In this process, part of any indicator is analyzed, its interaction with other indicators is studied, and the level of economic security is better assessed. Thus, a generalized key component is identified that allows the use of this component to accurately assess the level of economic security.

In the process of applying the component analysis method, indicators should be selected to assess the level of economic security of the country in such a way that they correspond to most countries in the world and can be compared with each other at that time.

However, a multifaceted approach is useful when assessing a country's economic security. Using a mathematical apparatus can also be effective in studying this complex process. The importance of this is to make it easier to understand the essence of the event by reducing many indicators. In other words, it is possible to analyze the quality of an event scientifically correctly by separating the main indicators from the second and third level indicators and using quantitative indicators.

One of the important problems of economic security is the definition of key indicators and criteria at the macroeconomic level. These indicators are closely correlated with the risk category of economic security. The use of the risk category is one of the factors that increase the effectiveness of economic security management. This is especially important today, during the transition from an administrative emirate economic system to a market economy. The transfer of part of the state's responsibilities in the management of the social process of society to local authorities increases the risk of security.

The concept of risk in the economic security strategy combines two elements of economic security:

1. risk assessment;
2. risk management.

Risk assessment is usually of an expert, probable, probable nature. Risk management means anticipating the socio-economic situation. The concept of risk is important in terms of anticipating danger, mitigating or preventing its consequences. It follows that the level of assessment of economic security is closely linked to the analysis of risk factors, and it is necessary to use the concept of loss. This is important in preventing expected and unforeseen dangers.

The concept of reliability is the opposite of the concept of risk. The concept of reliability assessment is as expert and probabilistic as the concept of risk. The economic security of any country is assessed by almost an expert method. Let's look at some of the reliability and risk assessment methods:

In general, the factors affecting economic security in the economic sphere include the decline in GDP relative to the baseline, the level of dependence of the country on imported food products, the share of high-tech products in exports, the percentage of GDP in science, etc. If we compare the current situation in Azerbaijan with all these indicators with normal, moderately developed countries, we can see that Azerbaijan's economic security is low.

Other groups of indicators of the country's economic security are: the ratio of minimum and average wages, the share of people living below the poverty line, unemployment, the number of offenders per hundred thousand people, the ratio of births to deaths, the number of mentally ill people per hundred thousand people.

One of the indicators of ensuring the country's economic security is the political stability in the country. This depends on the level of trust of the population in government agencies, the legitimate coming to power. If the majority of those who run the country are unjust and join in bribery and corruption, then the people's trust in them is broken. In this situation, there can be no political stability in the country. So, the biggest threat to the country's economic security is that the government has seized power illegally, putting its own interests above national interests, and therefore the majority of the population has lost faith in it.

Risk assessment depends on the number of global risks, the country's political and economic stability, as well as import and export factors that determine domestic economic and foreign economic risk.

One of the methods of assessing the economic security of the country is the method of quantitative assessment. This method creates a group of experts to assess the economic security of the country. They meet several times a year to study and discuss the political and economic situation in the country using various methods. Questionnaires are distributed among them, and each of them, without knowing each other, writes down his results there. The answer to each question is evaluated on a percentage scale. At the same time, the questions are evaluated in many ways. Not only experts from that country, but also foreign experts are involved in this process.

CONCLUSION

Thus, the implementation of the following measures to ensure economic security that can support sustainable development in the country can yield effective results:

- implementation of targeted development policy in the real sector of the economy. This is mainly aimed at stimulating the integrated development of individual sectors of the real sector. Thus, under this

program, the state can stimulate local and foreign entrepreneurs to invest in these areas, acting as both partners and risk insurers, especially for the development of risky areas;

- to develop the domestic market, to form production and consumption demand for goods and services of local producers with appropriate tax, price and tariff customs policies that affect the formation of demand for domestic resources;

- implementation of deep structural reforms in the economy, development of priority areas (processing and high-tech industries, agro-industrial complex, services and social sphere);

- neutralize negative trends in innovation processes, create equal production conditions for local and foreign investors and entrepreneurs, apply a mechanism to stimulate local entrepreneurship and innovation;

- eliminate disparities between the financial and real sectors. In this case, the state can pursue a dual policy: first, it must stimulate the transfer of funds from the financial sector to the real sector. This includes the implementation of incentives along with a number of economic regulatory tools in the hands of the state. Incentives include various financial assistance to entrepreneurs investing in the real sector to enter foreign markets and increase their competitiveness in the domestic market, public awareness campaigns, organization of state orders for products, assistance in removing a number of technical barriers, etc. we can show; the second is relatively rigid. Thus, in order to ensure that funds are directed to the real sector, the state must take strict measures to bring the rate of return in the transaction sector, especially in speculative and trade transactions, closer to the rate of return in the real sector. It should be noted that these measures should serve not the weakening of the financial sector in the country, but the mutual development of the real and financial sectors in general:

- establishment of a national fund for the modernization of the national economy by attracting funds from the state, enterprises and citizens to private banks;

- to form a national entrepreneurial capital that can effectively combine and protect the interests of the state and citizens, both at home and abroad, and to ensure the development of local entrepreneurs;

- development of a scientifically based "Economic Security Concept" of the state and a mechanism for its implementation in order to ensure economic security in the country.

REFERENCES

1. Bayramov AI./ *Regional economic integration: theory and practice.*/ Baku: "Azerneshr", 1997
2. /A.Agayev / "Public debt and its management" / "Baku: 2013, 143 p.
3. /Hasanov RT./ *Conceptual bases of market model of socio-economic development of the Azerbaijan Republic.* /Baku: 1998, 343 p.
4. /Barkhudarov Mansur and Mammadov Nusraddin./ *Economic Security.*/ Baku: "University of Economics" publishing house, 2006, 452 p.
5. /Karimli IA./ *World Economy: International Trade, Finance and Development.*/ Baku: CBS, 2006, 166 p.
6. /Menkyu N.Q./ *Fundamentals of Economics, third edition.*/ USA: R.R. Donnelley Willard, OH,2004, 836 p.
7. /Mirkishili TF./ *Azerbaijan's foreign trade policy: Realities and perspectives.*/ Baku: "University of Economics" publishing house, 2004, 89 p.
8. /N. Mammadov/ "Economic security of the country" / Baku: "Science", 2009, 43 p.
9. /A. Piriyevev/ "Political strategy and national security" /2008, 126
10. Statistical Indicators of Azerbaijan./ Baku, 2015
11. Law of the Republic of Azerbaijan "On National Security"
12. State Program on Implementation of the Employment Strategy of the Republic of Azerbaijan (2007-2010)
13. State Program of socio-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan (2003-2008).
14. "State Program on reliable food supply of the population in the Republic of Azerbaijan in 2008-2015"
15. State Program on Poverty Reduction and Economic Development 2003-2005

16. The state program of development of small and medium business in the Republic of Azerbaijan for 2002-2005
17. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on measures to accelerate socio-economic development in the Republic of Azerbaijan

Göndərilib: 11.01.2022

Qəbul edilib: 19.02.2022

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/06/30-35>

Gulaya Samad Musayeva
Baku, Azerbaijan
musayevagulaya1@gmail.com

DIRECTIONS FOR SOLVING GLOBAL PROBLEMS OF THE WORLD ECONOMY

Abstract

In the second half of the twentieth century, and especially in the last fifty years, one of the most important features of world development is the growing influence of global problems on the vital interests of all peoples and the collective effort of all states to solve them. In order for any problem to be considered a global problem, it must meet a number of conditions. And in this article all the directions for solving global problems of the world economy will be discussed.

Key Words: *influence, effort, global, economy, states*

Gülayə Səməd Musayeva
Bakı, Azərbaycan

DÜNYA İQTİSADİYYATININ QLOBAL PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ XÜLASƏ

XX əsrin ikinci yarısında və xüsusən də son əlli ildə dünya inkişafının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri qlobal problemlərin bütün xalqların həyatı mənafeələrinə artan təsiri və onların həlli üçün bütün dövlətlərin kollektiv səyləridir. . İstənilən problemin qlobal problem hesab edilməsi üçün bir sıra şərtlərə cavab verməlidir. Və bu məqalədə dünya iqtisadiyyatının qlobal problemlərinin həlli üçün bütün istiqamətlər müzakirə olunacaq.

Açar sözlər: *təsir, səy, qlobal, iqtisadiyyat, dövlətlər*

INTRODUCTION

The problem must be truly planetary, global in nature, affecting the vital interests of all peoples, states, state groups, regardless of their level of development;

- If no solution is found, it must be a threat to all humanity;
- Must need an immediate solution;
- For its solution, it must require the collective efforts of all states, the joint action of all nations.

Thus, despite all their internal differences, when taken together as a single concept, global problems differ from many other problems of modern times in many respects and features.

Currently, eight major global problems can be distinguished from others by the following characteristics:

- The problem of preventing world nuclear war;
- The problem of overcoming the backwardness of the DDC;
- Global demographic problem;
- The problem of lack of food resources;
- The problem of global supply of raw materials and energy;
- The problem of using the world's ocean resources;
- Global environmental problem.

Global problems and their solutions

Global problems and their solutions have been a concern for world economists for many years. Thus, the first research in this area was conducted by economists of the Club of Rome in the 60s and 70s. These economists were able to draw the attention of the general public to a number of universal problems, clearly showing the negative impact of ETS on the natural environment, the dynamics of demographic processes, the dangers associated with the aggravation of the problem of natural resource supply. During this period, the works of the first futurists put forward the idea of the inevitability of future catastrophes and

cataclysms (global scale) and even the destruction of human civilization (R. Folk, R., Heilbroner, R. Dumon, J. Forrester, etc.). In fact, these catastrophes were not perceived as the result of global warming, nuclear war or other mass destruction, but as a result of trends in natural resource use, population growth, increasing human impact on the environment. The main ways to prevent future disasters were zero economic growth, slowing down and even stopping technical progress.

It can be said that in those years, the opposite but still extreme views appeared. Therefore, disasters would occur. However, scientific and technological progress was meant to be an engine of development that was not limited to anything. The future world was envisioned as a thriving world of technocratic capitalism, led by "American post-industrial society" (G. Kahn, I. Brown, L. Mertel, A. Clark, etc.). In the works of the late 70s (V. Leontyev, D. Gabor, E. Laslo, A. Pechey, etc.) futurists no longer considered the world catastrophe inevitable and accepted that humanity could warn them. In this case, the solution to global problems is not the cessation of all growth and progress, but the differentiated pace of economic development of different groups of countries, the use of technical progress, the regulation of population growth.

Thus, it is possible to solve global problems and find a way out of the situation. According to all the authors, these problems are due to structural and other disproportions, unequal distribution across countries, regions, continents, etc. in principle, they were right for remedyable reasons.

According to many Western economists, the problem of acute food shortages in developing regions can be solved. Putting large areas of uncultivated land into circulation, increasing agricultural productivity by 2-3 times due to the achievements of modern biology, and real world agricultural production by 3-4 times can not only end the mass shortage, but also significantly improve the quality and structure of nutrition in all regions .

The same can be said about the global environmental problem. It is believed that pollution has become a technically manageable process through modern commercially acceptable treatment technologies, and the economic costs of maintaining this pollution to a certain extent will not be a heavy burden in the future.

Only a few years have passed between the emergence of the idea that it is impossible to avoid "global catastrophes" and the emergence of the idea that it is impossible to prevent these catastrophes in any case. However, this does not mean that the vital tasks of society will be solved automatically. Of course, certain serious internal and external contradictions and difficulties in this direction will inevitably manifest themselves. Ways to solve global problems can be shown as:

- Provision of the world economy and population with industrial and agricultural raw materials and labor provided by nature;
- Serious quality changes in the production apparatus of developed and developing countries;
- Transformation of the "way of life" in the industrialized societies of the West, the creation of a new orientation of values, a system of socio-cultural priorities.

In other words, these "new conditions" include the development and creation of an economic growth strategy and "new conditions" aimed at solving global and other important economic problems.

In approaching the problem of food shortages in the world, Gabor's group puts forward four "fundamentally interrelated approaches":

- To maintain the increase in demand for food, partly through birth control;
- Achieve the distribution of income and food for the benefit of the hungry;
- Increase food production;
- Reduce extreme losses during harvesting, storage and processing of agricultural crops.

Adherence to these recommendations seems very problematic to the authors. Thus, the division in favor of the poor requires radical political change.

Thus, the pessimistic forecasts of futurists in the 60s and 70s did not come true, and their proposals to slow down or even stop economic growth were found to be unfounded. In fact, sustainable economic development is one of the key elements in solving global problems.

The task of solving global problems is closely linked with the task of modernizing the entire BIM system. In order to solve global problems, it is necessary to clearly define the preconditions that determine their priority:

- Certain conditions are required for the development of the world economy. In this sense, cost reduction can be considered an important prerequisite. For example, almost \$ 1 trillion is spent on armaments each year, and ¼ of all research and testing is conducted for military purposes. At first glance, it is clear that if such a large amount of money was spent efficiently, it would be possible to meet the need for resources to solve global problems.

- It is necessary to ensure equality of economic opportunities and economic stability for any entity.

- Comprehensive work must be done in the field of environmental problems and more important decisions must be made. First of all, three pressing issues need to be addressed:

a) environmental thinking in the higher spheres of state power and in the field of interaction between government and industry;

b) the principle of “react and treat” should be replaced by a strategy of foresight and prevention;

c) Urgent action must be taken to address the most important and particularly acute environmental problems.

It is necessary to strengthen and develop international cooperation in solving global problems.

There is a need for a certain global economic strategy to solve global problems. This strategy could include the following elements:

- Development of a policy that can contribute to reliable and non-inflationary economic growth and reduce unemployment;

- Adoption of measures to ensure stable trade and more open access to world markets;

- Develop a policy aimed at setting and maintaining fairer commodity prices;

- Adoption of measures to stimulate the diversification of the economies of Eurasian countries and developing countries;

- Implement more drastic measures to reduce the external debt burden of Eurasian countries and developing countries;

- Strengthening aid and cooperation for the development of all economically backward countries in Asia, Africa and Latin America;

- Enrichment of cooperation methods.

Thus, the global problems that threaten the present and future of mankind await their immediate solution and require the collective efforts of all states in this direction.

Problems of regulation of the world economy

Globalization is one of the most important processes of modern economic and scientific thought as a process of global economic, political and cultural integration. Many economic and political sources interpret globalization as a system of international division of labor, integration of the world economy into the world market and the process of their transnationalization and regionalization. This problem is characterized by differences in both historical and scientific-methodological approaches.

Historians consider this process to be one of the stages in the development of capitalism, political scientists in favor of the spread of democratic organizations, and economists in the transnationalization of the financial market. Although many developing countries have pursued economic policies that replace imports with domestic production, they have soon seen that this policy is unfounded. Thus, they observe how far behind the open economy, especially industrialized countries. However, despite these results, free trade is only one aspect of globalization. Numerous views and perspectives on its other resources and aspects still prevail.

The emergence of new information technologies is associated with the expansion and deepening of opportunities for the transmission of economic norms of conduct. It is known that they primarily act as a tool of the media, which in turn does not go hand in hand with the rise of the cultural level of users (consumers). Of course, the latter can not pass the first, or vice versa. Emphasizes the important role of mass thinking in the formation of automatic consumption and cultural behavior in the process of mass flow production. This, in turn, is a very specific attribute of the twentieth century.

Looking at globalization as an evolutionary form of international competition, M. Intriligator proposes to accept this process as a new specific form of traditional foreign economic relations and to combine these complex factors with the following processes, which have recently become more intensive trends:

- 1) technological processes;
- 2) trade liberalization and other forms of economic liberalization;
- 3) expansion and deepening of the scope of organization on the basis of application of new means of communication;
- 4) uniform standards of market economy and free trade;
- 5) the transition from the traditional form of communication to the communicative form (taking into account the characteristics of cultural development since the second half of the twentieth century)

Regardless of the changes, the gap between dozens of developing countries is widening and widening as the fruits of globalization are first reaped by powerful states. At the same time, competition between these developed countries is intensifying and conflict is inevitable.

Another representative of the revolutionary (revolutionary) approaches, T. Friedman, promoted market capitalism and liberal democracy, and proved that as a result of the systematic and purposeful use and application of this process, capital can move to any country with a stable political situation and efficient economy.

The partners of the revolutionary approach, who based their theoretical and conceptual views on advancing accelerated economic and historical processes, proved with their claims that the initial stage of globalization could bring rich (Western) countries closer to poor countries. It is noted that poor countries can find their place in world production by preparing their national governments for changes in the world economy and international relations. In the neoliberal aspects of the economic logic of this option, it is proposed to build the economy, production, trade and the financial sphere on the pillars of transnational institutions. In this type of economic system (economy without borders), national governments act only as intermediaries between ever-evolving industries. In this sense, from the ultra-globalist point of view, the traditional North-South confrontation loses its essence, and the new international division of labor forms in its place a more perfect and complex (multi-level) system of relations.

Globalization, with its completely specific shades, tends to dominate subregional trends in the world. From a political point of view, the most important issue is that globalization is the division of labor into a system of "global trida" as a mechanism designed and implemented to gain dominance and dominance in the world.

It should be noted that the process of globalization in the economic, information and socio-cultural spheres is closely linked with the process of national adaptation (identity). The strong desire for national self-expression gives a great impetus to social, economic and political development. On the other hand, the emergence of national consciousness makes it necessary to protect against the destructive effects of centrifugal tendencies in the process of globalization. Undoubtedly, globalization must support the sustainable development of states, their integrity and stability of governance, the elimination of discrimination in economic and political relations, and the improvement of living standards and well-being of the people. In general, the negative impact of globalization on the national economy and independent countries as a whole can manifest itself in several ways. Some researchers do not see economic globalization as a process of formation and development of a single global financial and information space that accelerates the movement of capital and gives new ideas, and even characterizes this discrepancy as a conflict between interest groups.

Globalization as a global process has formed a unified system at the global level by strengthening the interdependence, connection and interdependence of national socio-economic relations. In other words, all social, political and economic activities, regardless of nationality, are becoming global.

The opinion of many scholars that the process of globalization is based on neoliberalism can be considered correct. This scientific reference, of course, stems from the immutable liberal law of economic thought. It is known that the development of neoliberalism in economic thought is mainly characterized by attempts to move to new international economic rules, which began in the 1970s and did not end in reality. The main purpose of these "rules" was to create new rules and regulatory mechanisms that would allow international organizations to realize, ensure and implement a fair distribution of resources for the development of developing countries. On the contrary, developed western countries have managed to shift the focus to the neoliberal model of development. The main features of the neoliberal model of modern globalization can be summarized as follows:

1) rapid homogenization of the acceleration of the regulation of the country's economic mechanism with reference to strict monetary bases;

2) taking blind-natural market processes as the main regulator;

3) the abolition of national independence is perceived as one of the key factors of success;

4) the role of the state in economic processes is reduced to a minimum.

Thus, it is expected that the establishment of the neoliberal model will lead to an unprecedented increase in the level of production efficiency and the improvement of the material well-being of mankind as a whole.

It should be noted that in approaching the neoliberal model of globalization, it is necessary to distinguish between the two aspects. Thus, there is a sharp discrepancy between purely theoretical rules and real practice. This often leads to double standards. Studies show that the above double standards are widespread in the practice of developed Western countries. So that:

1) The share of GDP allocated by the state budget has remained stable over the last 20 years.

2) In the field of social protection of the population, the functions of the state have been partially reduced and liberalization is taking place, which is clearly felt in foreign economic activity.

3) Despite the partial reduction of the impact of market conditions, the state is working hard to increase the competitiveness of local entrepreneurs.

These activities are mainly related to the development of infrastructure, the formation of a tax system that stimulates competition, and so on. especially noticeable in the spheres.

CONCLUSION

In general, in terms of the place and role of the state in the economy, in Western countries, it was not a specialty of functions, but an active activity in the direction of gaining stronger positions (in the world market).

The impact of globalization on the sustainable and sustainable development of the world economy as a whole is, in fact, contradictory. Thus, first of all, the systematic development of the world economy requires an optimal and fair coordination of economic interests at the global level. Otherwise, it will be impossible to avoid the one-sidedness of global progress. At the same time, the current state of international economic relations clearly shows that any optimism and fairness are not realistic. Of course, it is not the right position to evaluate the process of globalization only in a positive light without achieving a solution to a fundamental problem. Secondly, one of the main threats to the sustainable development of the world economy in these conditions is the growing dependence and dependence of developing countries. The threat, which is also described in many sources, manifests itself in three main ways:

1) Extensive nature of development in developing countries and the formation of technological dependence on Western countries;

2) The crucial importance of foreign investment in the process of socio-economic development;

3) Extreme dependence on exports of finished industrial products to developed countries.

It is from this point of view that the systemic development of the world economy depends to a large extent on the increasing improvement of international economic relations, as well as on the implementation of comprehensive reforms to regulate the world economy in the context of globalization. In other words, the regulation of the world economy, the improvement of international economic relations leads to the systematic development of the world economy.

The development of new information technologies is sufficient in itself in terms of economic development and irreversible improvement of welfare.

References

1. Abdullayev A. "*Economy and economic policy*". Baku, "Asia", 2003
2. Akhundov Sh., Akhundov M., "*Economy, entrepreneurship, market relations, marketing and efficiency*" Baku 1992 University of Economics Publishing House.
3. Allahverdiyev H.B., Gafarov K.S., Ahmadov AM "*State regulation of the economy*" Baku 2002 "Nasir"
4. Joseph Stiqnoz. "Globalization and its dissatisfaction" Baku 2001
5. Law of the Republic of Azerbaijan on ecological security. Baku 2004
6. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on food security. 2001
7. Ahmad Pasha "The main problems of state regulation of economic development of the regions" Baku 2005
8. Feyzullabeyli I. "Towards the real market" Baku 1993. Publishing House of the University of Economics.
9. Heydar Aliyev Economic Management, Second Edition. Baku 2003
10. Huseynov T.A. Industrial economics. Baku 2002 "Elm" publishing house.
11. Law of the Republic of Azerbaijan on Combating Corruption. Baku 2004
12. Law of the Republic of Azerbaijan on state support for small business. Baku 1999
13. Mammadov N.M. "Economic security of the country" Baku 2005 BSU publishing house

Göndərib: 14.01.2022

Qəbul edilib: 20.02.2022

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Saleh Qasım oğlu Nağıyev, Günəş Elxan oğlu Orucov	
Gəncə şəhərinin müasir demoqrafik vəziyyəti	7
Sevinc Fəxrəddin qızı Hüseynova	
İngilis dili frazeologizmlərinin semantik və tematik təsnifatı	12
Sevinc Qalib qızı Sadıqova	
Sağlam millət və sağlam gələcəyin təminatları	17
Shabnam Araz Hajizada	
Examining the role of internet banking in society	21
Kanan Sahaddin Musayev	
Specific features of ensuring economic security in the context of globalization	25
Gulaya Samad Musayeva	
Directions for solving global problems of the world economy	30

İmzalandı: 27.02.2022

Formatı: 60/84, 1/8

H/n həcmi: 3,2 ç.v.

Sifariş: 467

<https://aem.az> saytında çap olunub

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.

“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə.

Tel.: +994 50 209 59 68

+994 55 209 59 68

+994 12 510 63 99

e-mail: zengezurda1868@mail.ru

